

Kasteel Gemert

Tuinhistorisch onderzoek en waardestelling
van de parkaanleg in landschapstijl om het kasteel

24 september 2020, CONCEPT

Kasteel Gemert

Tuinhistorisch onderzoek en waardestelling
van de parkaanleg in landschapsstijl om het kasteel

24 september 2020, CONCEPT

Opdrachtgever BL Huisvesting B.V.
Dhr. B.J.F.M. van de Laar

STICHTING IN ARCADIE

Daam Fockemalaan 22
3818 KG Amersfoort
033 4480035
www.stichtinginarcadie.nl

24 september 2020, CONCEPT

Projectmedewerkers Stichting In Arcadië

Ir P. Verhoeff landschapsarchitect BNT

Drs R.H.M. van Immerseel, historicus

Ir J.D. Tump, landschapsarchitect

M. Haverman, MA historicus

M. Bos, BASc beheerspecialist groen erfgoed

Alle foto's zijn gemaakt door Stichting In Arcadië,
tenzij anders vermeld.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op welke manier dan ook, zonder
schriftelijke toestemming van Stichting In Arcadië.

INHOUD

1. Inleiding	7
1.1 Inleiding, plangebied en doel	9
1.2 Methodologie	11
2. Historische ontwikkeling	13
2.1 Oudste geschiedenis	15
2.2 De bouw van het kasteel	17
2.3 Commanderij Gemert in de 18 ^e eeuw	21
2.4 Adriaan van Riemsdijk (1777-1855)	25
2.5 Het echtpaar Scheidius-Lüps (1869-1881)	27
2.6 De Jezuïten (1881-1920)	31
2.7 1920-1938 Congregatie van de Heilige Geest - de beginjaren van J. Bergmans	35
2.8 1938-1960 Congregatie van de Heilige Geest - Oorlog & herstel	43
2.9 1960 tot nu	47
3. Actuele situatie, analyse en waardeverwachting	49
3.1 Werkmethode	51
3.2 Monumentenstatus	53
3.3 Actuele situatie	57
3.4 Analyse en waardestelling deelgebied 'Park in landschappstijl'	79
4. Literatuur en noten	87

1 Inleiding en methodologie

Op deze recente luchtfoto wordt het landgoed Gemert doormiddel van een stippellijn weergegeven. Het plangebied wordt met de doorgetrokken oranje lijn weergegeven.

1.1 Inleiding, plangebied en doel

Kasteel Gemert is eind 14^e eeuw ontstaan als kasteelcomplex en ligt binnen de bebouwde kom van het dorp Gemert, direct ten zuiden van de Sint- Jansonthoofding Kerk. Het kasteel met omliggende tuin- en parkaanleg is beschermd als complex historische buitenplaats (complexnr. 529544), de tuin- en parkaanleg is beschermd als rijksmonument (monumentnr. 529546). Zie paragraaf 3.2 voor de uitgebreide monumentstatus.

BL Huisvesting heeft ambitieuze plannen voor de restauratie en herbestemming van het complex met onder andere een hotel, hoogwaardige horeca voorzieningen, appartementen, museum en exploitatieconcepten op het snijvlak van gastvrijheid, cultuur(-historie) en duurzaamheid. Ten behoeve van de herontwikkeling van het kasteel en zijn omgeving heeft Stichting In Arcadië reeds in 2018 een tuinhistorische verkenning (quicksan) en voorlopige waardestelling uitgevoerd voor de gehele buitenplaats (het kasteel, tuin en bijbehorende buitengebied). De plannen voor nieuwbouw en exploitatie zijn inmiddels in een vergevorderd stadium en de schetsontwerpen voor de architectuur zijn reeds toegelicht in een vooroverleg met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De RCE heeft geadviseerd om de plannen verder uit te werken in nauwe samenhang met de tuin- en parkaanleg. Een belangrijke rol is hierbij weggelegd voor de historische tuin- en parkaanleg, die de bindende factor moet worden tussen de beschermde oude bouwwerken en de nieuw te realiseren bouwwerken. Stichting In Arcadië is gevraagd een herstel- en herinrichtingsplan voor de tuin- en parkaanleg op te stellen.

Plangebied

Het plangebied betreft grofweg het gebied tussen de buiten- en binnengracht. In de tuinhistorische verkenning uit 2018 wordt dit gebied aangeduid als de deelgebied A3: Tuin- en parkaanleg in landschapstijl.

Doel

Het doel van het voorliggend project is het opstellen van een herstel- en herinrichtingsplan voor de tuin- en parkaanleg, waarbij ook de geplande nieuwe bouwwerken zorgvuldig worden geïntegreerd. Aan de basis van dit project ligt een verdiepingsslag op het tuinhistorisch onderzoek uit 2018 met opname en waardestelling dat voldoet aan de *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek* (RCE 2012).

Op deze luchtfoto van 2017 zijn met nummers de toponiemen weergegeven:

1. Hoofdburcht met cour;
2. Paviljoen met poortgebouw;
3. Zuidelijke vleugel voorbucht;
4. Oostelijke vleugel voorbucht;
5. Rafter;
6. Kapel;
7. Neerhof;
8. Boothuis;
9. Carrés;
10. Kasteellaan;
11. Heilige-Geestlaan;
12. Ridderplein;
13. Sint Jans Onthoofdingskerk.

1.2 Methodologie

Historisch onderzoek

Het historisch onderzoek omvat literatuur-, kaart- en archiefonderzoek. Archiefonderzoek is verricht in het archief van de Congregatie van de Heilige Geest in het Erfgoedcentrum Kloosterleven. Voor dit rapport is tevens dankbaar gebruik gemaakt van de inbreng van de medewerkers het Gemeentearchief Gemert-Bakel. Achterin dit rapport is een literatuurlijst en notenapparaat opgenomen. Resultaat van deze onderzoeksfase is een reconstructie van de ontwikkelingsgeschiedenis van het kasteel met drie reconstructiekaarten; Het onderzoek richt zich met name op de ruimtelijke structuur van de buitenplaats met haar tuin- en parkaanleg en de verschillende daarin voorkomende bouwwerken.

Beschrijving en inventarisatie actuele situatie

Deze onderzoeksfase richt zich op de actuele situatie van het plangebied. De huidige situatie is op hoofdlijnen geïnventariseerd en vastgelegd door middel van kartering. De inventarisatie omvat een overzicht van de bestaande bouwwerken, de wegen en paden, de waterpartijen en watergangen, het reliëf en de beplantingsstructuur. Voor deze inventarisatie is veldonderzoek gedaan en gebruik gemaakt van het door de opdrachtgever (of de gemeente) digitaal geleverde kaartmateriaal (BGT) en een recente luchtfoto (winterbeeld) van de actuele situatie.

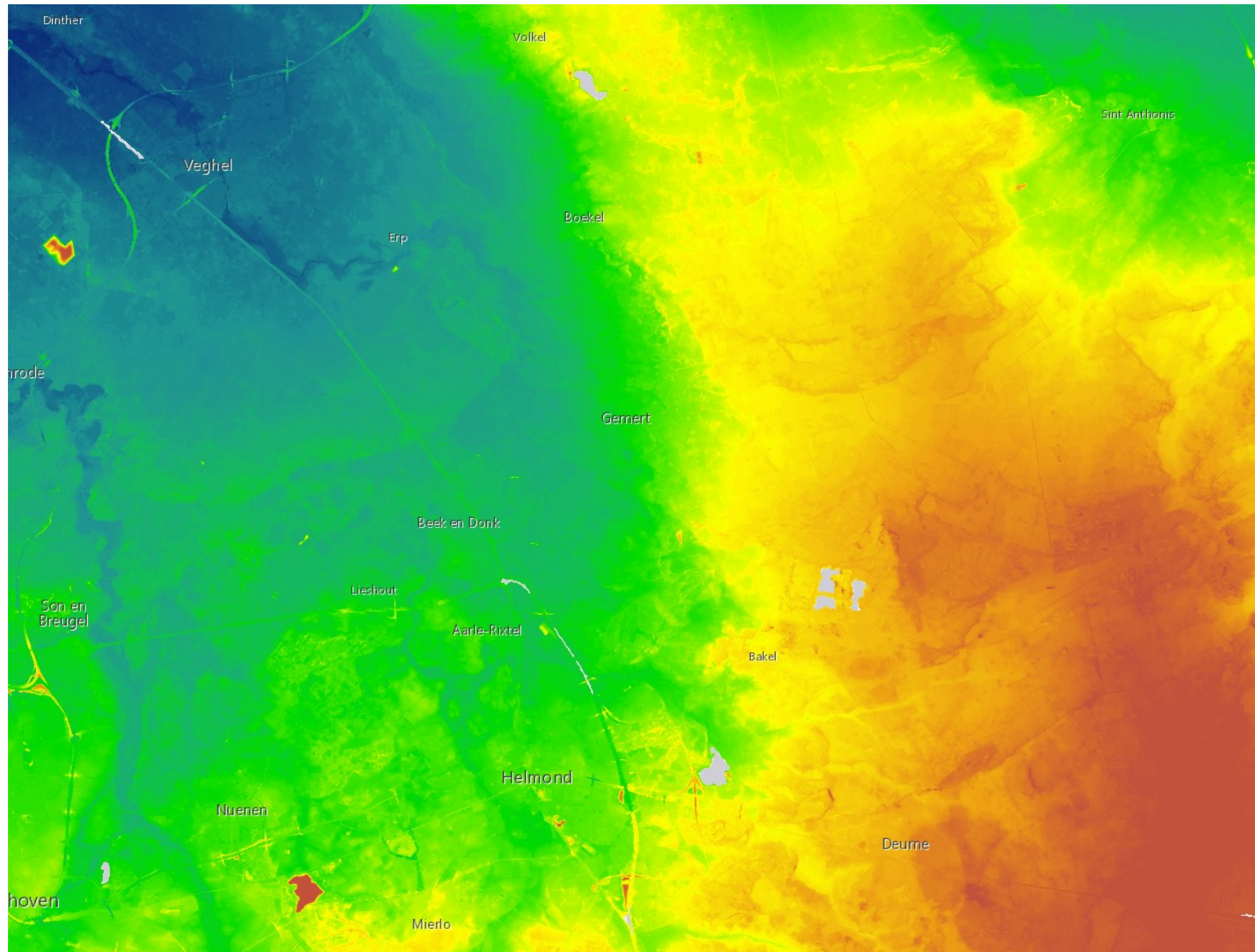
Tuinhistorische analyse en waardestelling

Deze onderzoeksfase omvat de synthese van het historisch onderzoek en de inventarisatie van de actuele situatie en resulteert in een tuinhistorische analyse en waardestelling van de actuele situatie van de tuin- en parkaanleg van kasteel Gemert.

Toekomstvisie op VO niveau voor de terreininrichting

De toekomstvisie met een herstel- en herinrichtingsplan bouwt voort op de uitkomsten van het tuinhistorisch onderzoek en de waardestelling. Aandachtspunten in de toekomstvisie zijn onder andere de terreininrichting rond het poortgebouw met de nieuw te bouwen paviljoens, de aansluitingen en toegangen naar o.a. de Voorburcht en het huispark, de ontsluiting van de nieuwe parkeervoorzieningen, de routing en de beleving van het kasteelcomplex vanuit het omliggende park, en vice versa. Het herstel- en inrichtingsplan zal in woord en beeld (in de vorm van een schetsontwerp) met een historische onderbouwing van de planvoorstellen worden uitgewerkt voor het projectgebied.

2 Historische ontwikkeling

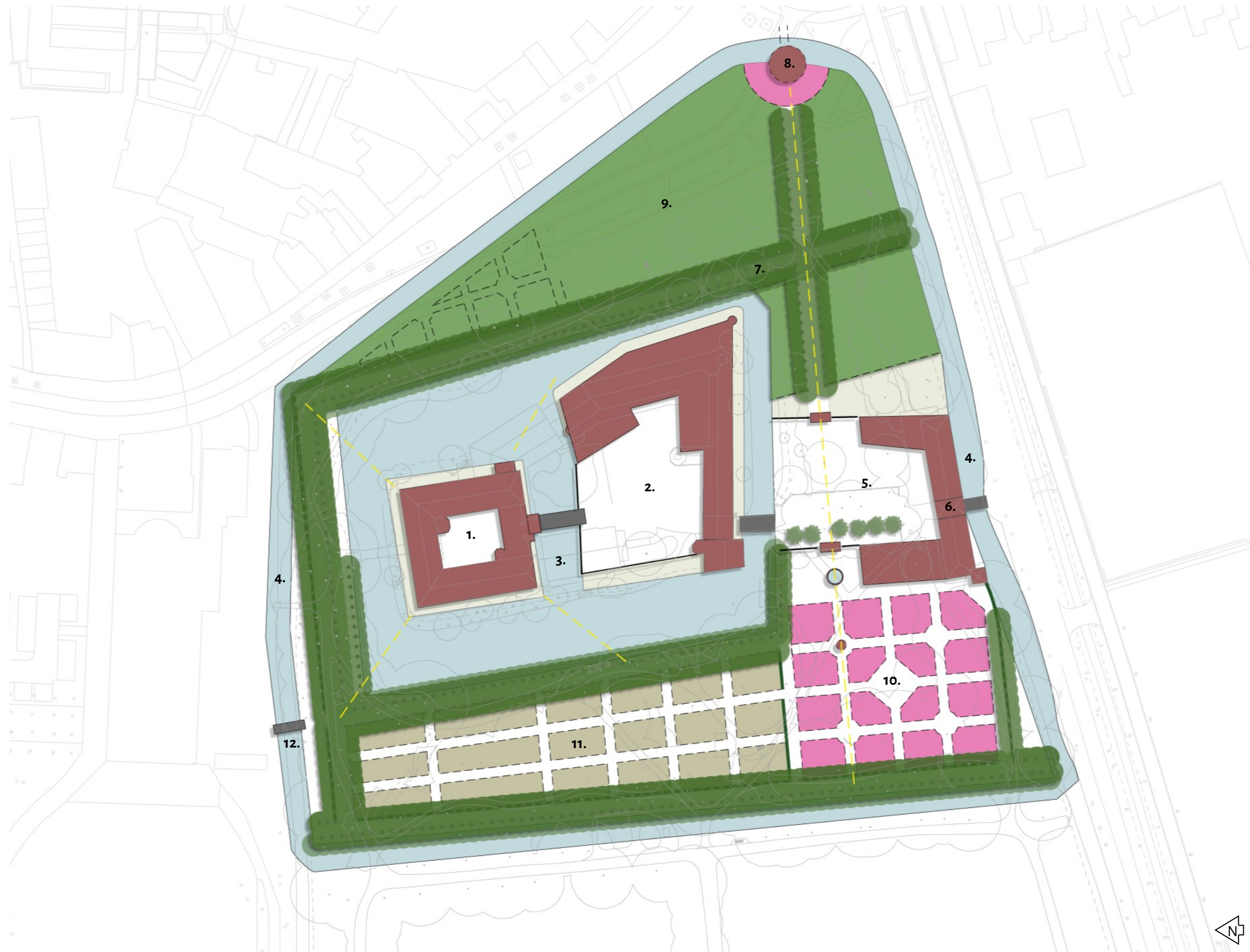
Op het Actueel Hoogtebestand Nederland is goed te zien dat het kasteel op een overgang van hoog naar laag ligt, aan de Peelrandbreuk aan de westelijke rand van de Peelhorst.

Actueel Hoogtebestand Nederland

2.1 Oudste geschiedenis

De ondergrond van Midden- en Oost-Brabant bestaat uit klei-, zand- en grindafzettingen die in de loop van miljoenen jaren zijn gedeponeerd door de voorlopers van de Rijn en de Maas. Uit deze periode dateert ook de zogenaamde Brabantse leem, een waterdichte laag in de bodem die tussen 32.000 en 29.000 jaar geleden is afgezet. Tegen het einde van de laatste ijstijd, de Weichsel-ijstijd (90.000-10.000 jaar geleden) vormden zich zandkoppen en langgerekte zandruggen die doorsneden worden door kleine rivieren, waar zich in de loop van de tijd dalen hebben gevormd, zogenaamde beekdalen. Van groot belang voor het landschap in de omgeving van Gemert is de Peelrandbreuk.¹ Meerdere tektonische breuken doorkruisen het gebied in zuidoostelijke – noordwestelijke richting. De grootste is de Peelrandbreuk; deze begint bij Meijel in Noord-Limburg en loopt via de kern van Gemert naar Uden om bij Oss te eindigen. Oostelijk van Gemert liggen de hogere gelegen wijstgronden, natte gebieden die gevoed worden door kwelwater en waar vennen en moerassen voorkomen. Westelijk van Gemert ligt het lager gelegen Centrale Slenk, doorsneden door rivier de Aa waarin verscheidene rivieren vanaf de Peelhorst afwateren. Gemert is ontstaan op de plek waar een tweetal beken uitmonden op de Aa en maakt deel uit van een reeks dorpen die zich bevinden in een smalle strook tussen de Peel en het dal van de Aa.

De gemeente Gemert-Bakel is archeologisch gezien het meest bekend door vindplaatsen uit twee chronologisch zeer verschillende perioden: de oude steentijd en de late middeleeuwen (1050-1500 AD). Archeologisch onderzoek heeft in Gemert nog nauwelijks vondsten uit de vroege middeleeuwen opgeleverd. De oudste bewoningssporen stammen uit het (laat-) paleolithicum en tonen aan dat het toenmalige toendralandschap in de omgeving van Gemert werd bevolkt door jagers/verzamelaars, herkenbaar aan de vele vuursteenvondsten. De tweede periode waarvoor veel informatie beschikbaar is zijn de late middeleeuwen (1050-1500 AD), met name uit de dorpskern zijn veel resten bekend.² In de 11^e eeuw werd een belangrijke aanzet gegeven voor de grote ontginningen van de daaropvolgende eeuwen. De oudste vermelding van Gemert, 'Chamerthe', als nederzetting dateert van 1249.³ Vanaf de 12^e eeuw waren de heren van Gemert de machthebbers in deze streek. Zij bewoonden een kasteel met omgrachting genaamd het 'Hooghuis' ten noorden van het huidige kasteel van Gemert. In de eerste helft van de 13^e eeuw vestigden zich de ridders van de Duitse Orde in Gemert. In 1366 kwam de heerlijkheid van Gemert in zijn geheel in handen van de Duitse Orde. De landcommandeur van Alden Biesen was voortaan soeverein vrijheer van Gemert.

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert rond 1700.

Toelichting op de nummers op de kaart:

1. Hoofdburcht;
2. Voorburch;
3. Binnengracht;
4. Buitengracht;
5. Neerhof;
6. Poortgebouw;
7. Dwarslaan;
8. Mogelijk groen prieel;
9. Boomgaard;
10. Siertuin;
11. Moestuin;
12. Brug.

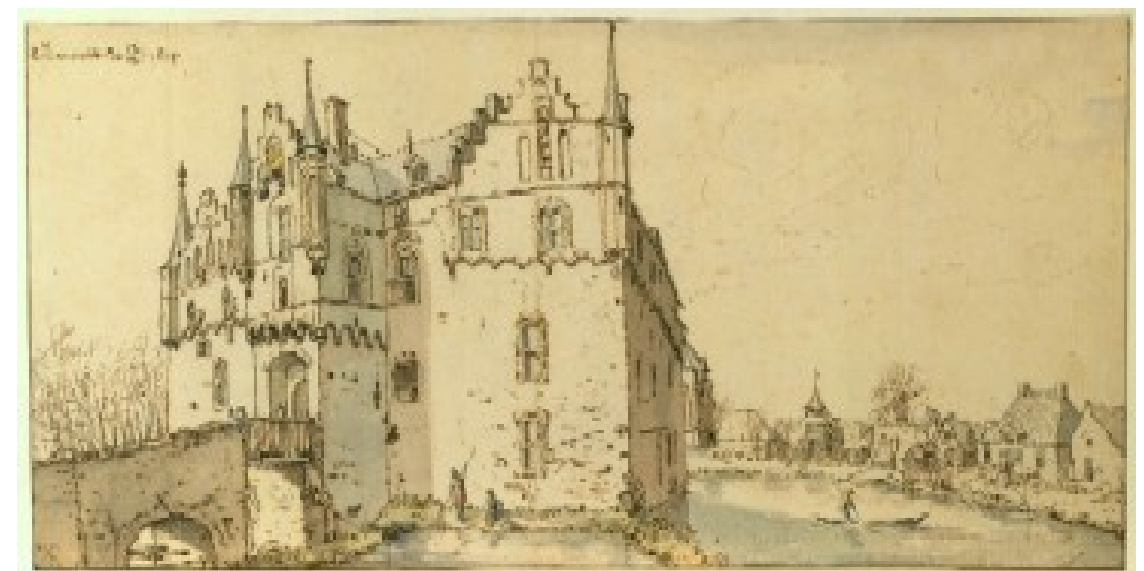
2.2 De bouw van het kasteel

Vanaf 1391 werd begonnen met de bouw van een omgracht kasteel. Aan het begin van de 15^e eeuw werd de bouwcampagne voortvarend ter hand genomen door Iwan van Cortenbach. Van het middeleeuwse complex zijn het paviljoen met poort, funderingen van de voorburcht en funderingen en opgaand werk van de burcht bewaard gebleven. De burcht was een vierkante waterburcht met torentjes. De poortdoorgang in de voorburcht naast het paviljoen draagt het jaartal 1548 en noemt als bouwheer Wijnant van Breyl, landcommandeur van Alden Biesen en legeraanvoerder.

Circa halverwege de 16^e eeuw werd het kasteelcomplex in zuidelijke richting uitgebreid door aankoop van grondgebied in Schoorswinkel. Waarschijnlijk kreeg het kasteel op dat moment de dubbele omgrachting en is gelijktijdig het riviertje de Rips langs het kasteel, over een lengte van ruim 400 meter, gekanaliseerd.⁴ In 1607 kreeg het kasteel een nieuwe ingangspartij door de bouw van een neerhof, met een ophaalbrug over de buitengracht. Deze neerhof werd gebouwd om *“alle periculen en inconvenienten van roverijen des krijchsvolks te betere te moogen bewaeren”*.⁵ Het kasteel wordt in 1645 omschreven als *“een mangnific out gebout casteel met drie optreckende bruggen ende twee schoone wel betimmerde neerhoven, wesende de residentie van den commandeure van de rijckste commandeurije onder de balliage van Oldenbissen. [...] deese plaetse en compareert nergent onder de dorpen van de Meierij [maar is geheel] toebehoorende den Duytschen Orden.”*⁶

De prent uit 1636 toont het gehele complex met linksachter het neerhof en binnen de gracht de voorburcht (midden) en burcht (rechts). Op de prent is te zien dat een brug de voorburcht en burcht verbindt. Het landschap rondom de binnengracht is open. De buitengracht lijkt ook gedeeltelijk op de prent te staan en is ook zichtbaar op de tekening van Valentijn Klotz uit 1675. Langs de buitengracht aan de dorpszijde staat een rij bomen. Eenzelfde rij bomen staan ook langs het westen en bij het neerhof langs de huidige Kasteellaan in het zuiden.

Gezicht op de burcht vanuit het oosten. Zichtbaar is de stenen brug die de burcht met de voorburcht verbindt. Aan de rechterzijde een visvijver omringd door groenstroken en zo afgescheiden van de binnengracht. Vervaardigd door Valentijn Klotz, 26 december 1675.
Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België Brussel.

Gezicht op het Dorp Gemert. Aan de rechterzijde is de buitengracht zichtbaar met daarlangs een rij bomen. Vervaardigd door Valentijn Klotz, 31 december 1675. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, cat.nr. RP-T-1898-A-3978.

Prent van 'Casteel tot Gemert'.
Maker onbekend, 1636.

Gezicht op kasteel Gemert, Romeyn de Hooghe, ca. 1700.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam,
cat.nr. RP-P-OB-48.983.

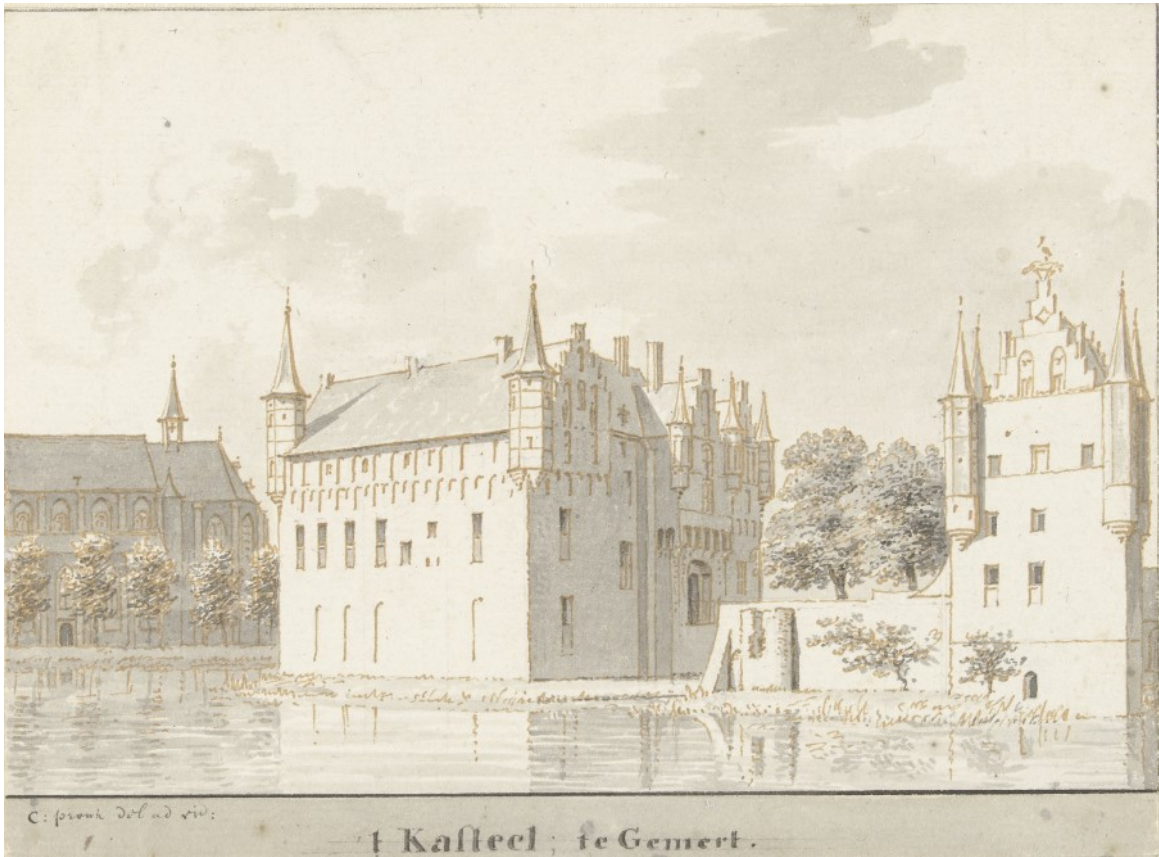
2.3 Commanderie Gemert in de 18e eeuw

Ridderleden van de Duitse Orde werden in de 18e eeuw steeds minder te Gemert gezien. Na 1720 nam er op het kasteel ook niet meer een commandeur zijn intrek en de laatste commandeur, Bertram Anton baron van Wachtendonk, is er naar verluidt slechts één keer geweest. Daarna zijn de pastoor, de rector van Handel en nog een conrector van de Latijnse School nog de enige te Gemert verblijvende Ordeleden. De drossard en rentmeester van de commanderie vervulden de commandeursfunctie in overleg met de balijesecretaris te Maastricht of Alden Biesen.⁷

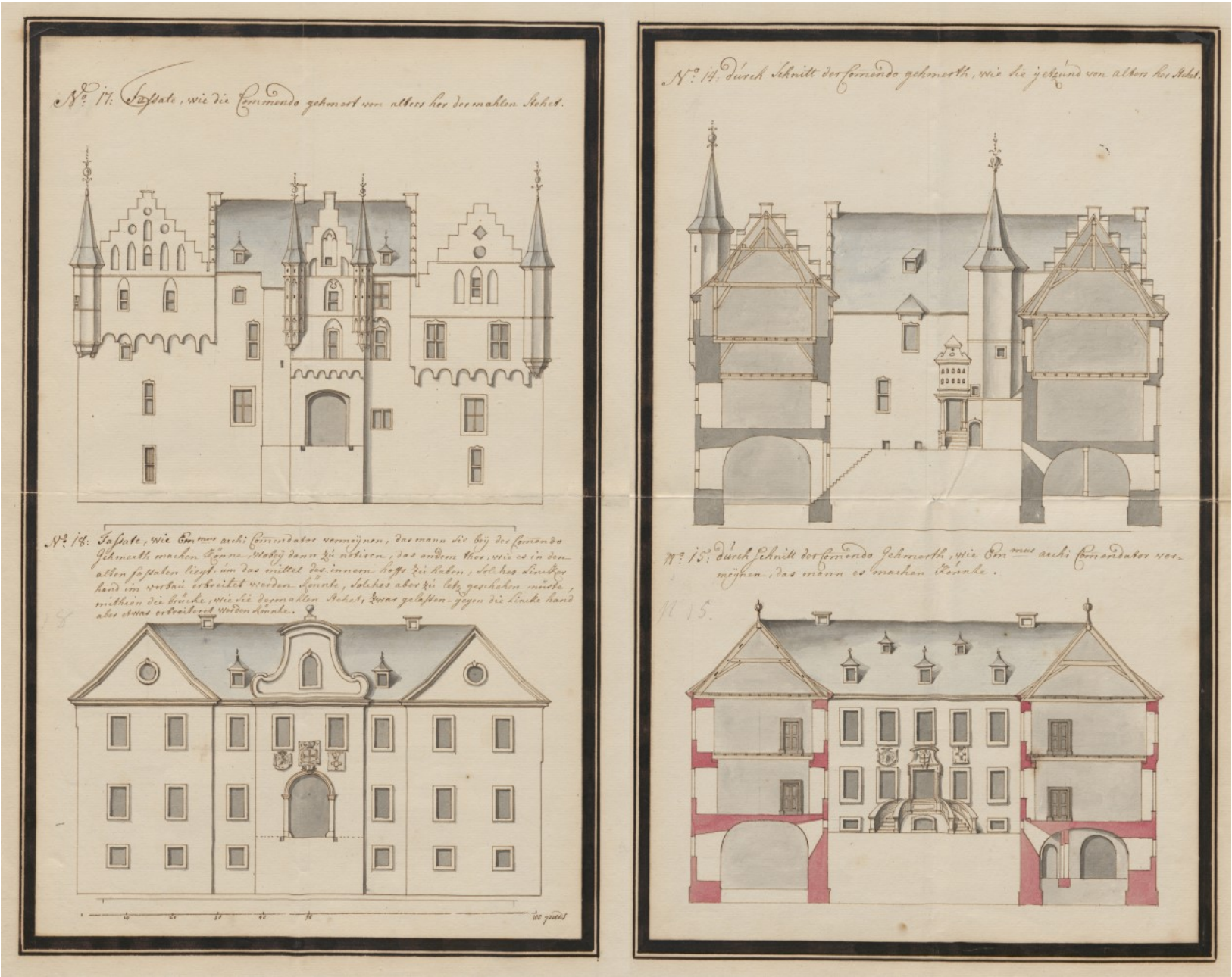
Uit deze periode zijn twee belangrijke visuele bronnen beschikbaar die inzicht geven in de geometrische aanleg van het complex in de 18^e eeuw. De eerste is een prent van Romeyn de Hooghe van omstreeks 1700. Deze prent maakt deel uit van een omvangrijke voorstelling, samengesteld uit 20 afzonderlijke platen, van de geschiedenis en de werken van de Duitse Orde omgeven door voorstellingen van de landcommanderie Alden Biesen en de daarbij behorende commanderijen, waaronder Gemert en kasteel Nieuwen Biesen bij Maastricht. Bovenin de banderol staat de naam van Bertram Wessel, baron van Loë (1646-1712), commandeur van Gemert sedert 1691. De prent van Romeyn de Hooghe toont het complex gezien vanuit het westen. Het midden van de voorstelling staat de burcht en voorburcht binnen een omgrachting. Op een tekening van Cornelis Pronk uit ca. 1725 is te zien dat rondom de burcht en voorburcht een smalle groenstrook ligt. De burcht is middels een brug verbonden met de voorburcht; de laatste is door een brug aan de zuidzijde verbonden met de tuin. Dit gedeelte, op de prent rechts, vormt samen met een neerhof een afgesloten deel. Vanaf de neerhof lopen parallel twee muren naar de gracht. Twee poorten geven respectievelijk toegang tot de west- en oostzijde van de tuinen. Een recht pad vanaf de oostpoort leidt naar een groen prieel of belvédère in de oosthoek van de tuin; mogelijk gaat het hier om een variatie van het groene prieel dat in de 17e eeuw bij Huis ten Bosch in Den Haag stond. Een doorkijkje tussen de burcht en voorburcht door laat zien dat er in de tuinen aan de oostzijde van het complex ook nog een beeld op een sokkel stond. Ten westen van de neerhof ligt een siertuin opgemaakt uit vierkante sierparterres met elkaar kruisende lanen. De vakken van de parterres worden omringd door stenen sokkels met daarop beplanting met daartussen spiegelende voluutkrullen. Net buiten de poort naar het westzijde van de tuin ligt een fontein en langs de neerhof staan kuipplanten. Een haag vormt de grens aan de zuidzijde van de tuin. Ten noorden van de siertuin met parterres en ter hoogte van de omgrachting met burcht en voorburcht, ligt de moestuin met een symmetrische ordening van twee langwerpige plantvakken aan de grachtzijde en daarnaast 4x3 korte rechthoekige plantvakken. De plantvakken waren voornamelijk gevuld met (vrucht)bomen. Dit gedeelte van de tuin is aan de zuidzijde voorzien van een haag met boog en toegangshek en aan de noordzijde door een rij van sierlijk gesnoeide bomen en een haag. Achter de haag loopt de buitengracht. De St. Jans Onthoofdingskerk ten noorden van het complex, op de afbeelding links, is bereikbaar via een brug met toegangspoort.

De prent van Romeyn de Hooghe correspondeert grotendeels met de kaart uit de eerste helft van de 18^e eeuw uit het kaartenboek van de Duitse Orde. Deze kaart toont gedetailleerd het kasteelcomplex en de bijbehorende geometrische aanleg en landerijen. Het complex is gesitueerd op een omgracht, trapeziumvormig perceel dat aan de zuidzijde wordt begrensd door een imposante, rechte dubbele laan (de huidige Kasteellaan), met in het midden een watergang. Deze watergang was oorspronkelijk onderdeel van het riviertje de Rips. Uit deze kaart blijkt dat de gronden ten oosten van het kasteel in gebruik waren als boomgaard. Ook is op deze kaart goed de globale vorm van de vier sierparterres ten westen van het neerhof te zien, waar in het midden een kleine ronde uitsparing is. De plantvakken ten westen van het kasteel hebben op de kaart een andere vorm gekregen, waarbij de vakken naar het noorden toe gaandeweg langwerpiger worden. Langs de buitengracht aan de westzijde van het complex loopt een laan van het noorden naar zuiden toe. Ook langs de plantvakken, rondom en door de parterres en aan de west-, noord- en oostzijde van de binnengracht lopen lanen. Aan de oostzijde loopt nog een dwarslaan naar de plek waar het groene prieel stond.

Omstreeks 1740 wordt het kasteelcomplex grondig verbouwd. De burcht wordt tot op de kelderverdieping afgebroken en geheel opgebouwd in classicistische stijl onder leiding van Von Schönborn. Daarbij werden sommige onderdelen van het middeleeuwse gebouw hergebruikt.⁸ De toegangspoort aan de dorpszijde van de Kasteellaan dateert uit deze periode. In het najaar van 1794 kwam er een definitief einde aan de bijna zes eeuwen bewaarde Vrije Soevereine Heerlijkheid van de Duitse Orde als het kasteel in beslag wordt genomen door de Fransen.⁹

Gezicht op de burcht en
voorburcht van Gemert,
vervaardigd door
Cornelis Pronk, ca. 1725.
Collectie Rijksmuseum
Amsterdam, cat.nr. RP-T-
1881-A-159.

Kaart commanderij in Gemert en
landerijen en hoeven in Erp, Bakel
en Gemert, vóór de verbouwing van
ca. 1740.
BHIC, toegang 272, inv.nr. 627.1.

Tekeningen van het kasteel in Gemert, zowel in oude, als in door eventuele verbouwing te verkrijgen nieuwe toestand, ca. 1740-50.
Collectie BHIC, archieftoegang 272, inv.nr. 346.

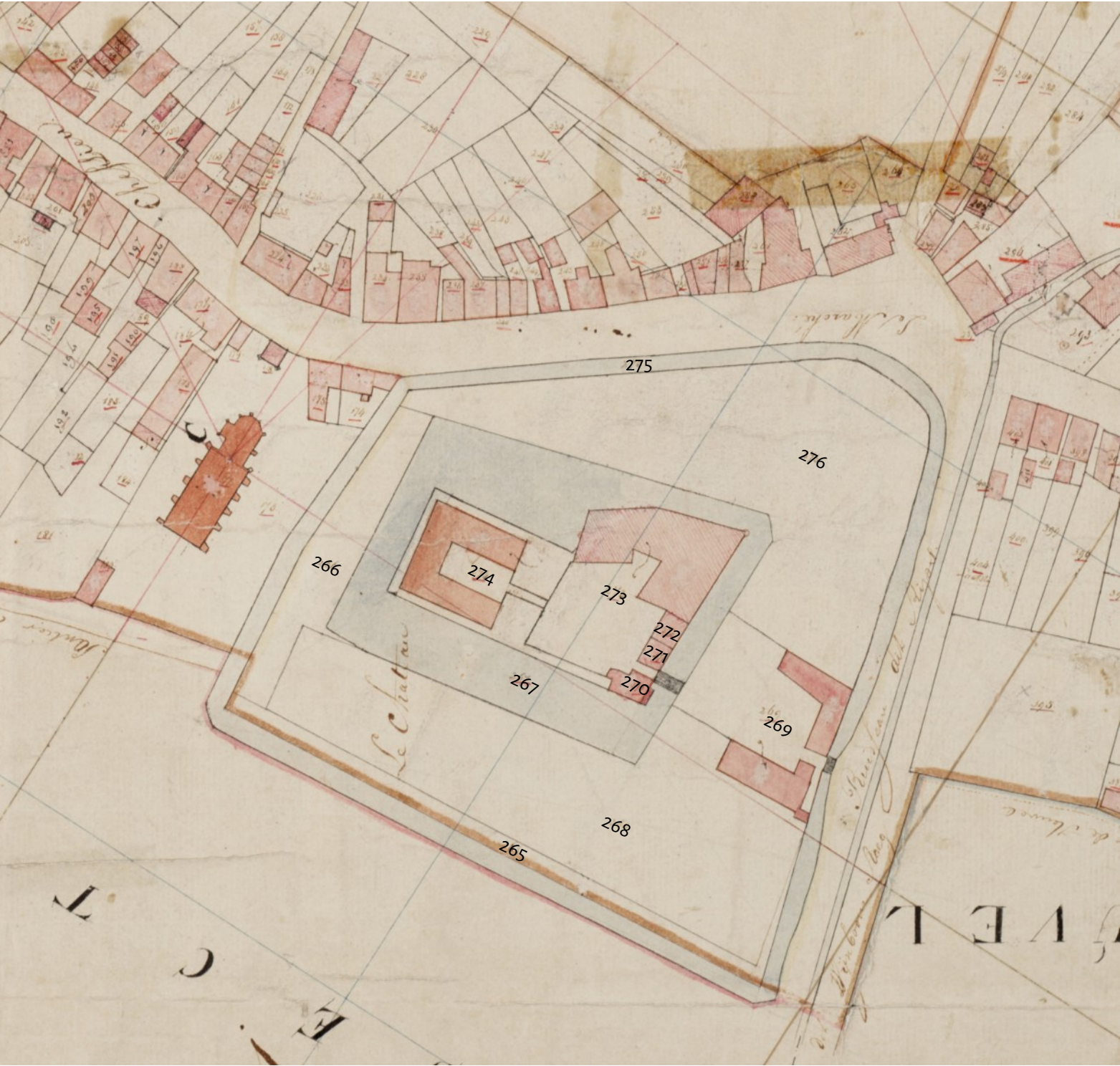

Kasteel Gemert gezien vanuit het westen. Olieverf op doek, anoniem, 1811-1817.

Afb. overgenomen uit *Soevereine Heerlijkheid Commanderie Gemert*, (Gemert, 2009).

Gezicht op Gemert vanuit het westen, schildering op houten paneel. tussen 1811 en 1817.

Kadastrale kaart minuutplan
Gemert, Noord Brabant, sectie L,
blad 01 uit 1818.

De nummers hebben in de leggers
de volgende omschrijving:
265 Weiland
266 Bouwland
267 De Gragt

268 Hof
269 Huis Schuur en erf
270 Huis
271 Stal
272 Stal
273 Huis en erf
274 Kasteel
275 Gragt
276 Bouwland
Collectie RCE, cat.nr. MIN10061L01.

2.4 Adriaan van Riemsdijk (1777-1855)

Onder Napoleon wordt de Duitse Orde onteigend en in 1809 opgeheven. Het kasteelcomplex wordt daarna, in 1813, op een veiling voor 27.000 francs verkocht aan mr. Adriaan van Riemsdijk (1777-1855). Het Kadastraal Minuutplan en de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel verschaften informatie over het gebruik van de percelen in het plangebied in 1818. Hieruit blijkt dat het complex in deze periode vrijwel geheel een nutsfunctie heeft en voornamelijk een agrarisch gebruik kent. Er zijn geen percelen in gebruik als siertuin of vermaaksgrond, met uitzondering van perceel 268 ('hof'), waar een sier- en nutsfunctie gecombineerd worden. Hier ligt in 1818 nog de geometrische tuin die vermoedelijk in gebruik is als moestuin. Een schilderij uit deze periode toont hier een aanleg met brede wandellanen en grasparties zoals die vermoedelijk ontstond na de verbouwwerkzaamheden van omstreeks 1740. De geometrische aanleg met plantvakken ten westen van de binnengracht is op het schilderij nog intact.

Van Riemsdijk bleef zelf wonen in Maastricht en was maar af en toe in Gemert. Vanaf 1816 verhuurt Van Riemsdijk delen van het kasteel en gebouwen in de omgeving als spinnfabriek. Tot in de jaren '60 van de 19^e eeuw vestigen zich afwisselend Nederlandse en Belgische weeffabrikanten in het kasteel. Het kasteel biedt ook huisvesting aan de gezinnen van burgemeester Rietman (tot 1847), van de gemeenteontvanger (poortgebouw), de hoevenaar (vleugels poortgebouw) en soms nog aan enige fabrikanten en hun personeel. In 1837 komt er ook een weefschool in het kasteel.¹⁰ Een kadastrale hulpkaart uit 1840 laat de ombouw van het poortgebouw tot acht woningen zien. Aan de aanleg om het kasteel zal in deze periode weinig zijn gewijzigd. Jacob van Lennep brengt rond het midden van de 19^e eeuw een bezoek en constateert:

*'De zichtbare herinnering aan het oude is te Gemert niet gants verloren gegaan. Nog bestaat de voorpoort van het kasteel nagenoeg in den ouden toestand. Is men door deze echter op het binnenplein gekomen dan ontwaart men groote verandering: de gracht is wel ten deele overgebleven maar het hoofdgebouw vertoont zich veel minder luisterrijk dan vroeger: de torens met hunne ranke spitsen die in het begin dezer eeuw nog allen aanwezig waren - de levendige trapgevels en hooge schoorsteenen - zy zijn voor goed verdwenen t is regelmatiger maar veel minder indrukwekkend geworden. En het inwendige? Wanneer ge met eenige liefde voor onze monumentale geschiedenis bezielde, den drempel wilt overschrijden, [...] dan raden wy u: bewaar uwe illusiën en treed terug.'*¹¹

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert in de periode van 1869-1881.

In deze periode is de aanleg omgevormd naar een parkaanleg in landschapsstijl. De volgende aanpassingen zijn gedaan:

- Rondwandelingen en slingerpaden;
- Open gazons met bloemperken en bloeiende heestervakken;
- Solitaire bomen en bosvakken;
- Zichten op paviljoen en classicistisch huis.

Toelichting op de nummers op de kaart:

1. Hoofdburcht als classicistisch huis;
2. Voorburch;
3. Poortgebouw;
4. Gedeeltelijke demping van de gracht;
5. Smalle groenstrook met paden en leifruit;
6. Aanleg van de vier-rijige oprijlaan;
7. Afbraak bouwwerken;
8. Dichte groenstroken aan de dorpszijde;
9. Binnengracht vergraven tot vijverpartij met glooiende oevers;
10. Verbinding binnen- en buitengracht en de aanleg van een brug;
11. Priel / boothuis;
12. Priel.

2.5 Het echtpaar Scheidius-Lüps (1869-1881)

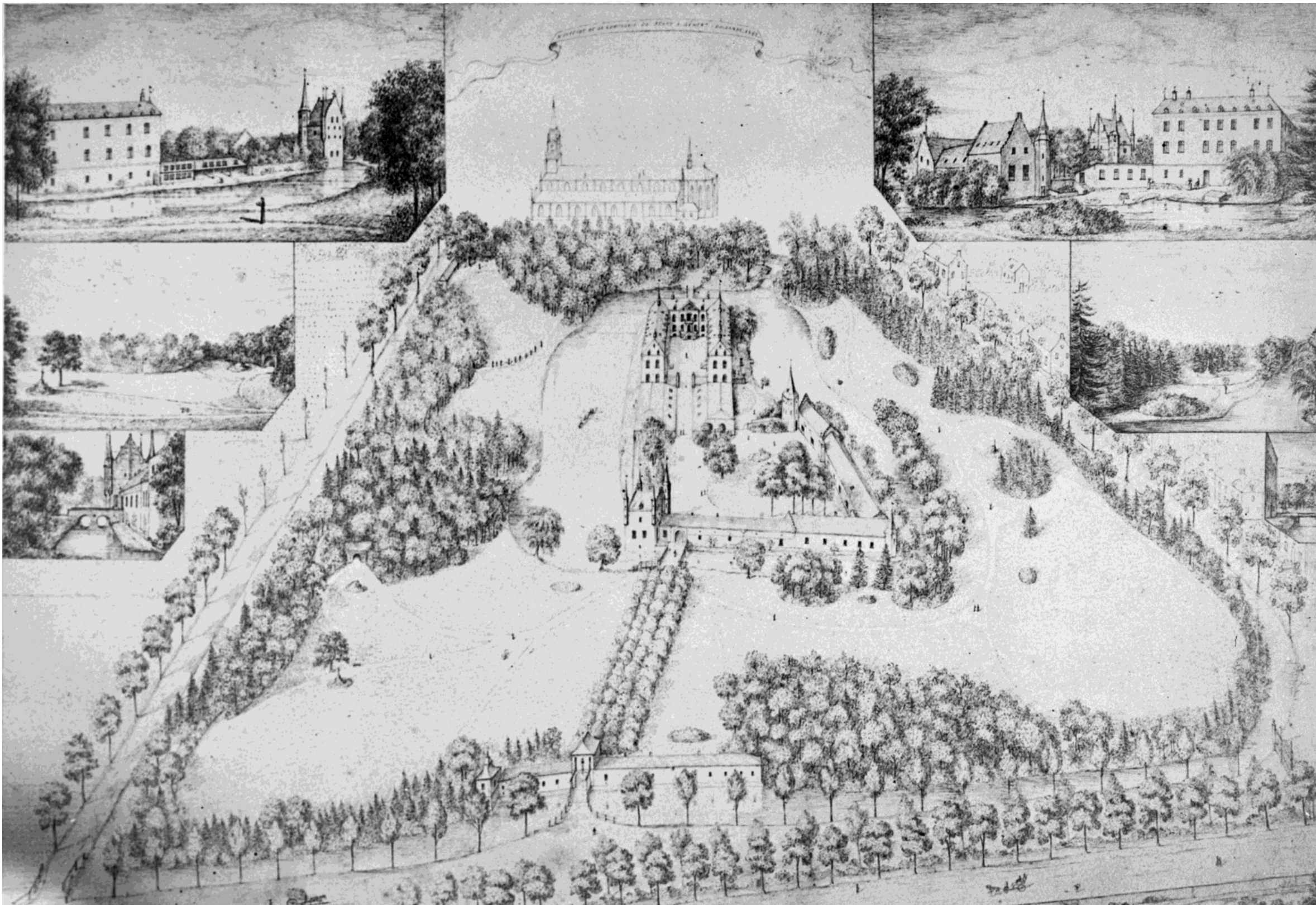
Na de dood van Adriaan van Riemsdijk komt het kasteel met de bijbehorende gronden in handen van zijn dochter Jacoba Theodora Gerarda van Riemsdijk (1818-1877) en haar man Mathias Lüps (1811-1865). Via vererving komt het complex in handen van een kleindochter van Van Riemsdijk, Maria Mathilde Johanna Henriëtte Lüps (1848-1910), die in 1869 trouwt met Everard Hugo Scheidius (1837-1898). Onder het echtpaar Scheidius worden onderdelen van het kasteel gerestaureerd en wordt de aanleg rondom het kasteel getransformeerd tot een park in landschapstijl. Er zijn geen ontwerpen of kaarten bekend van de aanleg in landschapstijl onder het echtpaar Scheidius-Lüps, al zijn er wel werken bekend die door kunstenaar Henri Knip in opdracht van Scheidius zijn gemaakt omstreeks 1872-1878 en tekeningen rond 1883 uit de periode van de Jezuïeten waaruit het e.e.a. op te maken valt. Op de prenten staan ook enkele latere aanpassingen van ná Scheidius' omvorming in landschapstijl.

- De laan in noord-zuidrichting langs de westzijde van de buitengracht uit de geometrische periode ligt er nog;
- De binnengracht wordt vergraven tot vijverpartij en krijgt een glooiende oeverlijn. Rond de voorburcht en burcht ligt een strakke smalle groenstrook, zoals zichtbaar op de werken van Knip. Daarop loopt een smal pad. Tegen de muren staan witte leifruithekken;
- De bouwwerken die het poortgebouw tot een neerhof maakten worden afgebroken. Tussen de neerhof en de voorburcht komt een 4-rijige bomenlaan;
- Tussen binnen- en buitengracht wordt een parkaanleg in landschapstijl aangelegd met een rondwandeling over slingerende paden, open gazons met solitaire bomen en bosvakken met een diverse boombeplanting, en een theeprieeel. Aan de noordzijde van de burcht ligt ook een brug die aansluit op het padenstelsel. Er bevindt zich ook een brug in de noordoosthoek, waar de binnengracht overloopt in de buitengracht;
- Op de binnenplaats van het voorburcht komt een kleinschalige aanleg in landschapstijl met gazons, paden en solitaire bomen;
- Vanaf het gazon is met name open zicht op het paviljoen en het classicistische huis van de voorburcht. Langs de gebouwen aan de zuid- en oostzijde van de voorburcht staat zowel op de groenstrook langs de gebouwen als langs de rand van de gracht een dikke rij beplanting die het zicht op de gebouwen blokkeert. Ook langs de buitengracht ligt een brede strook beplanting, welke het complex i.t.t. eerdere jaren een afgesloten geheel vormt.

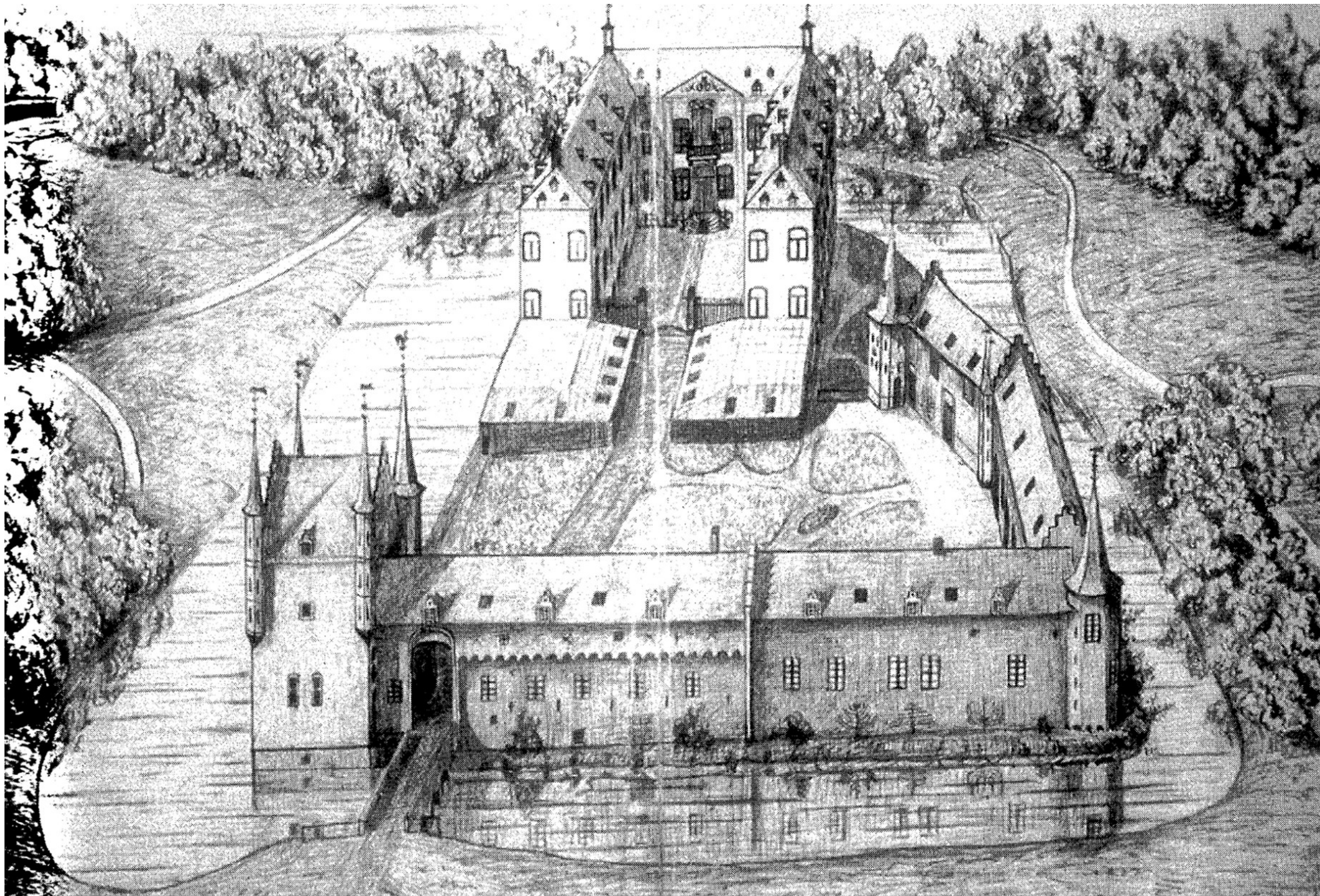
In het najaar van 1879 verhuisde het gezin Scheidius-Lüps, nog voor het complex is verkocht, naar Arnhem. In datzelfde jaar werd de inboedel, waar onder '3 bijna nieuwe tuinbanken', en een grote verzameling bloemen en vaste planten geveild, waaronder camelia's (sommigen tot een hoogte van 2,5 meter), 'stamfuchsia's, bonte en groene Aloë's, Aucuba's, Hortensia's, Sparmania's, Africana, Abutalon's, Aäronskelken, Azalia's Siboldi, Cama's enz.'¹²

Het kasteel na de omvorming in landschapstijl, jaartal onbekend, ca, 1882. Zichtbaar zijn de lage vleugels die door de Jezuïeten aan de hoofdburcht zijn gebouwd nadat zij het complex in eigendom kregen (1881). Kort daarna zou een brand een groot deel van het kasteel verwoesten. De buitengracht ligt op deze prent nog op de oorspronkelijke locatie; deze zou kort nadat deze prent getekend is aan de westzijde verlegd worden in westelijke richting.
Collectie RCE, objectnr. 38.932.

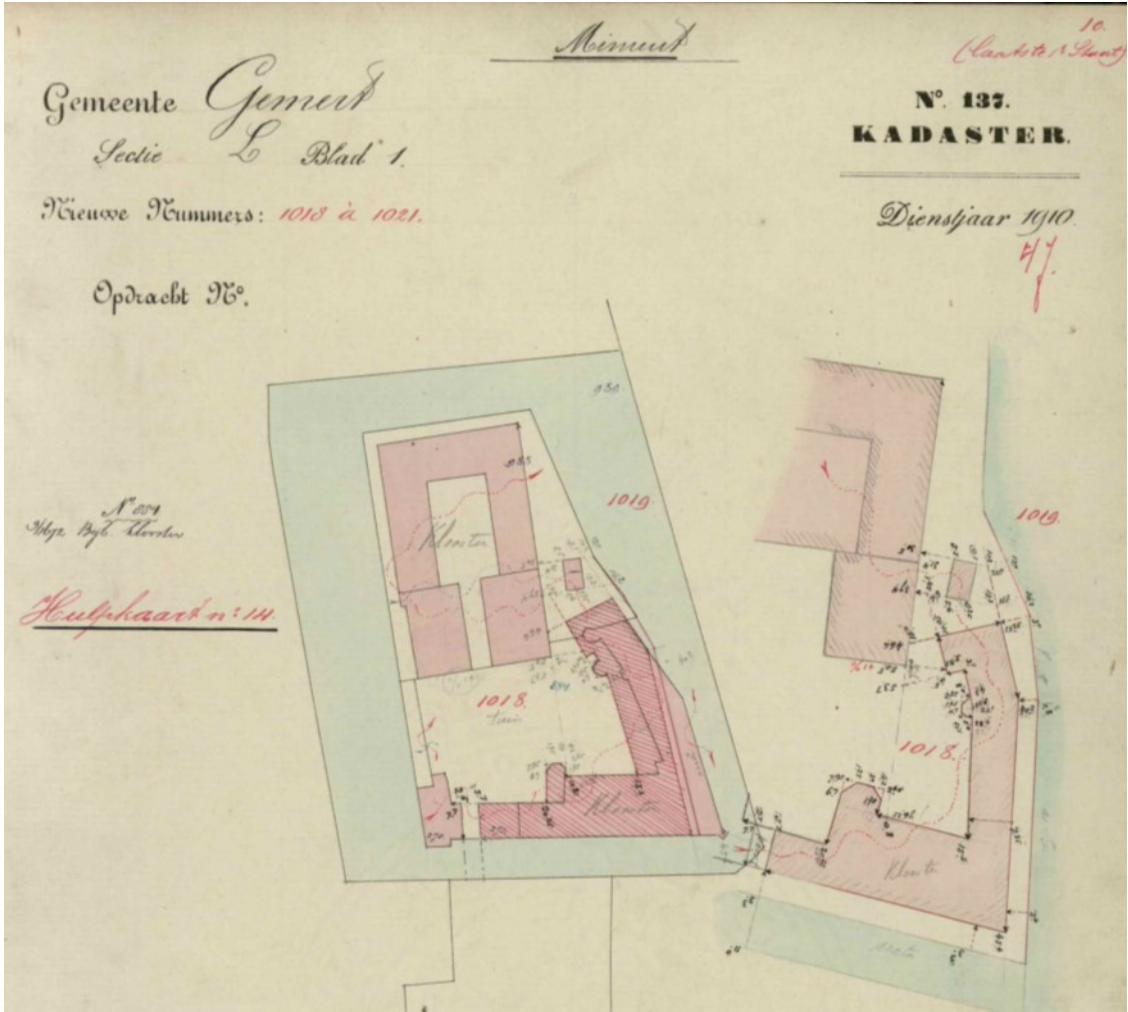

Het kasteelcomplex vanuit het zuidwesten en oosten gezien. Vervaardigd door Henri Knip, ca. 1872-1878. Collectie Gemeente Gemert-Bakel. Afb. overgenomen uit *Soevereine Heerlijkheid Commanderie Gemert*, (Gemert, 2009).

Het kasteel met een gedeelte van de aanleg in landschapsstijl en lage vleugels die door de Jezuïeten aan de hoofdburcht zijn gebouwd.
Vervaardigd door Manni Sveinsson, ca. 1882. Collectie Akureyri Ísland.

Kaart veldwerk uit 1909 met daarop zichtbaar de locatie van de gasfabriek en nieuwe jezuïetenvleugel.
Collectie Kadaster, cat.nr. VW_GMT00_L_47.

Foto vanuit het noordwesten met zicht op de gedempte stuk gracht met de gasfabriek, ca. 1920-30.
Collectie Erfgoedcentrum Kloosterleven, Archief Paters van de Heilige Geest.

2.6 De Jezuïten (1881-1920)

In 1881 kwam het kasteelcomplex in bezit van de uit Frankrijk verjaagde Jezuïeten, die het complex met alle nevengebouwen binnen en buiten de grachten, broeikassen, tuinen, grachten, dreven als ook de buiten de grachten gelegen kasteelhoeve met zo'n 15 ha bouw- en weiland voor 78.000 gulden van Scheidius kochten.¹³ Na de aankoop dempen de jezuïeten vrijwel meteen uit ruimtegebrek de gracht tussen de burcht en de voorburcht en bouwen in de gedempte slotgracht twee vleugels aan de burcht vast. Ook dempten zij een gedeelte van de gracht ten oosten van de burcht, hierop kwam een kleinschalige aanleg in landschapsstijl tot stand. In 1883 breekt een brand uit die een groot deel van het complex verwoest. Het kasteel wordt onmiddellijk hersteld, nu met mansardekap. Ook de aanbouwen worden hersteld. In 1896, toen het tij voor gelovigen leek te keren, keerden zij terug naar Frankrijk.¹⁴

Kasteel Gemert werd van mei 1900 tot augustus 1901 door de jezuïeten aan Franse paters assumptionisten verhuurd, die naar Nederland waren gevlucht na veroordeling van twaalf leden van de Congregatie door een rechtbank in Parijs.¹⁵ Toen per 1 juli 1901 een Franse wet van kracht die het alle religieuze orden verbood om les te geven, keerden de jezuïeten terug naar Gemert. Door de grote toestroom van met name Franse studenten werd na enkele jaren besloten tot een uitbreiding van het complex. Omstreeks 1903 werd volgens het kadaster een gedeelte van de gracht ten oosten van de burcht gedempt. Op deze grond kwam een gasfabriek te staan. Tussen 1907 en 1909 werd een groot deel van de oude voorburcht tot op het middeleeuwse fundament, op het paviljoen en het poortgebouw na, gesloopt voor de verwezenlijking van twee nieuw hoog oprijzende vleugels: de zogeheten 'jezuïetenvleugel' (zuid- en oostvleugel). Het ontwerp was van de uit Brussel afkomstige architect Juliën Dony. Bij de bouw van deze vleugel werd nog een klein gedeelte van de gracht aan de oostzijde gedempt.¹⁶ Langs de Jezuïetenvleugel kwam een groenstrook met een tuinachtige inrichting met sierheesters te liggen. Deze groenstrook is via een trap aan de oostzijde van de brug van de voorburcht bereikbaar.

Tijdens WOI worden de Jezuïeten opgeroepen voor de dienstplicht in Frankrijk. Vanaf 1916 gebruiken paters en missionarissen in opleiding van de congregatie van de Heilige Geest de Jezuïetenvleugel als toevluchtsoord. De laatste Jezuïet, pater Dario, verliet in 1920 het kasteel.¹⁷

Briefkaarten Jezuïetenvleugel met daarop zichtbaar de groenstrook met tuinachtige inrichting met sierheesters, eerste helft 20^e eeuw.
Collectie Stichting In Arcadië.

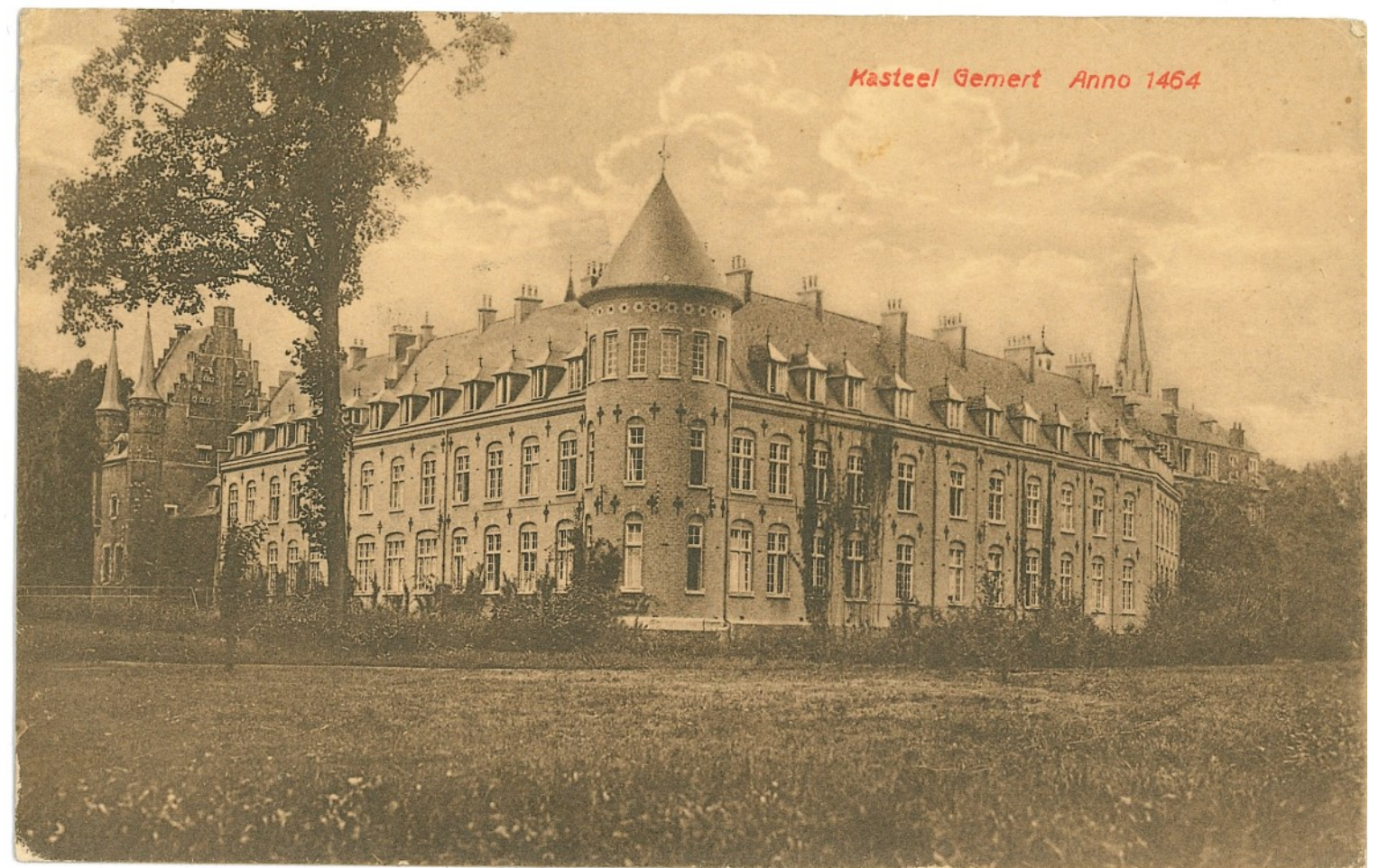

Foto genomen vanuit de kerktoeren.
Zichtbaar is de aanleg van de
oostzijde van het kasteel voor de
verkoop en verlegging van de
gracht in 1930.

*Collectie Erfgoedcentrum
Kloosterleven, Archief Paters van de
Heilige Geest.*

De Lourdesgrot, gelegen in het noordelijk gedeelte van de Kasteeltuin.
Collectie BHIC.

2.7 1920-1938 Congregatie van de Heilige Geest - de beginjaren van J. Bergmans

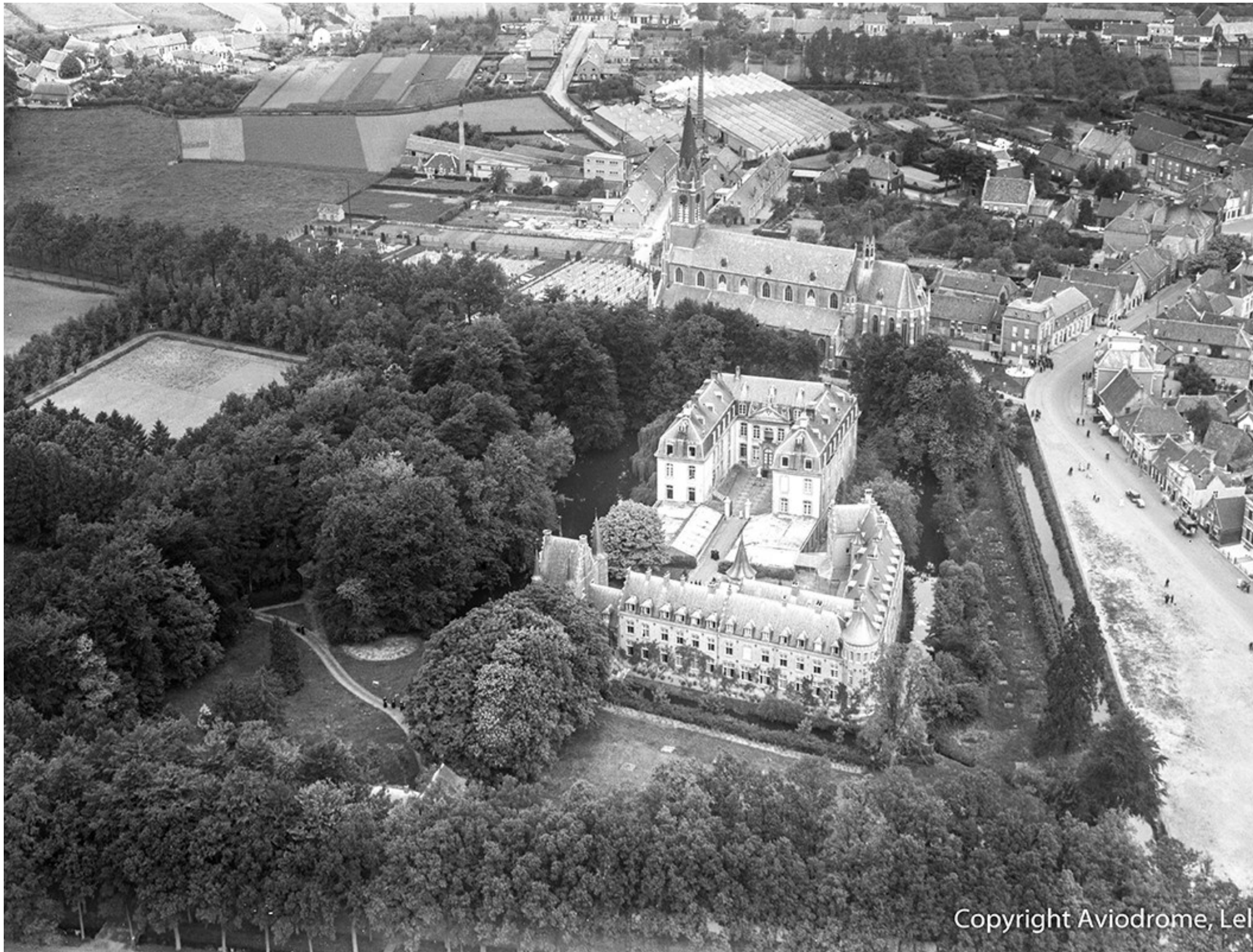
Vanaf 1920 krijgt de Congregatie van de Heilige Geest de beschikking over het hele kasteelcomplex, dat zij in 1928 van de Jezuïeten aankopen. De congregatie wil zelfvoorzienend zijn en onder de broeders waren dan ook koks, bouwvakkers, schoenmakers, kleermakers, boeren en tuinders.¹⁸ In de parkaanleg en de omgeving van het kasteel verrichten zij dan ook diverse werkzaamheden en wordt het park sterk doorontwikkeld. Eén van de eerste wijzigingen betreft een Lourdesgrot in het noordelijk deel van het park, die zij omstreeks 1920 aanleggen.

In september 1929 start de Gemeente Gemert onderhandelingen met de paters van de Heilige Geest met het doel om een gedeelte van het kasteelpark aan te kunnen kopen ten behoeve van de uitbreiding van het marktplaatsje. Op 19 december 1930 kocht de gemeente van de paters een perceel park, laan en buitengracht voor 12.000 gulden en de daaropstaande bomen voor 2.500 gulden. Het bleef wikkelen en wegen of er op de scheidingslijn een muur met hoog rasterwerk of een nieuwe gracht moest komen. In februari 1930 was toegezegd langs de gehele scheidingslijn de muur met rasterwerk te bouwen, maar in december datzelfde jaar bericht de krant *De Zuid-Willemsvaart* dat er een nieuwe gracht gegraven zou worden in plaats van de voorgenomen muur. Daarnaast was volgens de krant het aangekochte perceel al voor een groot gedeelte ‘ontdaan van boom- en struikgewas’.¹⁹ De beukenbomen werden gerooid in 1932. In 1931 werd de buitengracht gedempt en daarna verlegd in westelijke richting. Ook is hierbij waarschijnlijk de toevoersloot aan de zuidwestzijde tussen binnen- en buitengracht tot stand gekomen. Het resultaat is te zien op de kadastrale hulpkaart uit 1933 en op foto's het daaropvolgende jaar. Tuinarchitect Lindeman maakte namens de Nederlandse Heidemaatschappij plannen voor de inrichting, bekleding en aanplant van het plein. In 1947 werd langs de buitengracht een keermuur gemetseld, afgedekt met een rollaag.²⁰

Drie foto's vanuit het zuidwesten, zuiden en oosten uit 1934 tonen de aanleg in dat jaar. Hierop is de verlegging van de gracht en de daarbij gepaarde verwijdering van de groenstrook en aanleg van paden bomen, heesters en struiken, op enkele bomen na, duidelijk zichtbaar. Bij de binnengracht langs de Jezuïetenvleugel resteert nog wel een gedeelte van de aanleg in landschapsstijl. Dit gedeelte van het terrein werd ingericht als boomgaard met (appel)bomen, waar de systematische plantvakken op de foto goed te zien zijn. De foto's tonen verder dat er van het gazon aan de noordwestzijde van het park weinig resteert en nu onderdeel uitmaakt van het parkbos. Ook is te zien dat het padenpatroon in de zuidwesthoek bij het gazon is gewijzigd ten opzichte van de vogelvlucht uit ca. 1882. Op deze foto's loopt er een licht slingerend pad vanaf de neerhof richting prieel en parkbos met een strakke driehoeks-aansluiting van paden met de theekoepel, op de vogelvlucht uit de 19e eeuw liep een licht slingerend pad vanaf de brug van de voorburcht naar de zuidwesthoek dat overging in drie paden, waarvan één richting neerhof liep, één slingerend naar het zuidwesten langs een solitaire boom en beeld en één naar de theekoepel, waarvoor een ovaal gazon met daaromheen een pad lag. In 1935 werd de aanbouw aan de westelijke vleugel van de burcht gesloopt ten behoeve van de bouw van de kapel. Kort daarna werd een brug gerealiseerd over de binnengracht aan de westzijde van het kasteel. Begin december 1936 wordt deze brug geopend door prinses Juliana en prins Bernhard.²¹

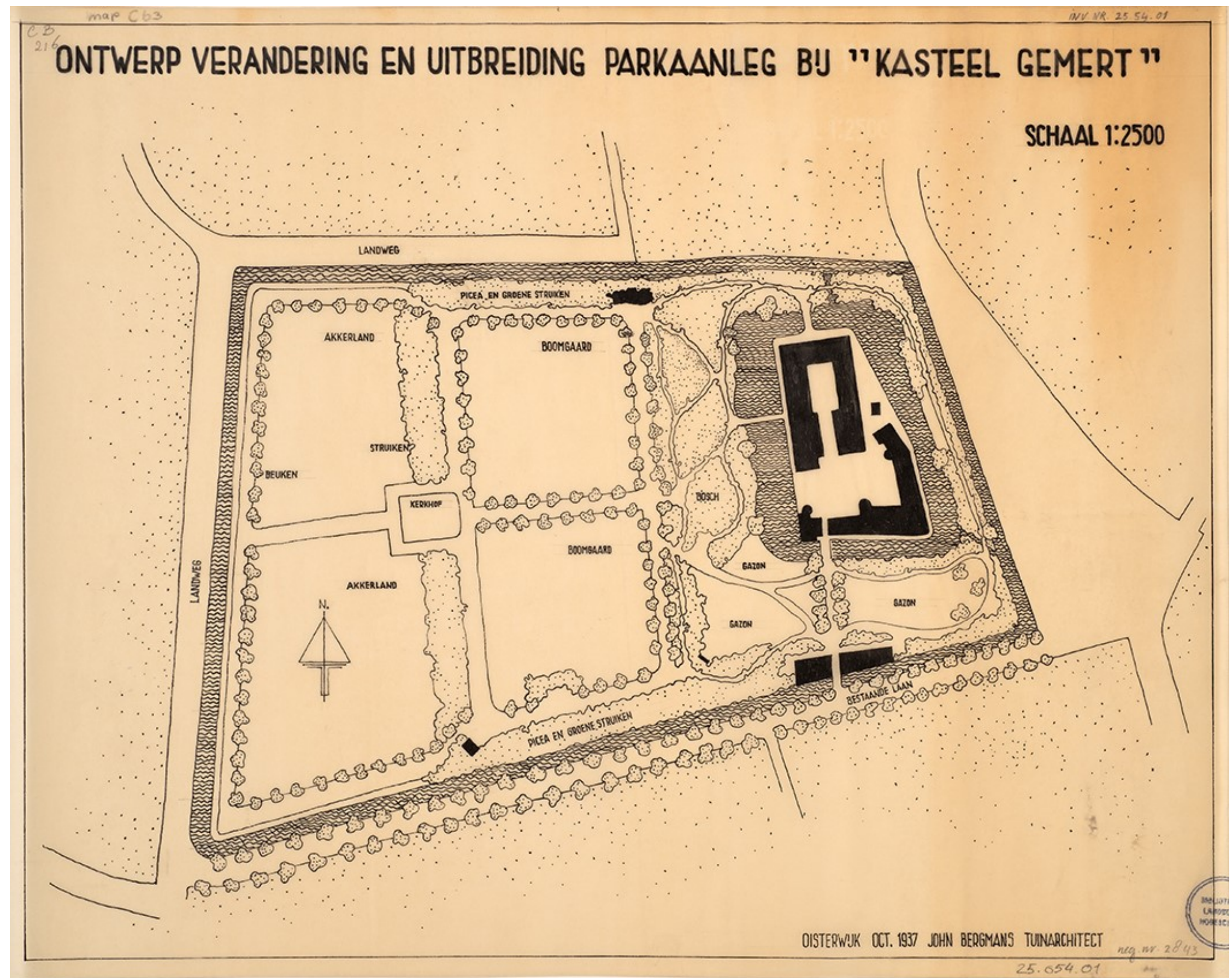
In de huisraad wordt in augustus 1937 besloten dat het parkgedeelte in het zuidoosten aangepast moet worden. Zo staat in de notulen: 'Is jammer dat het terrein tusschen 't nieuwe gebouw en de groote laan zoo is, als 't nu is. Voorgesteld wordt, het om vormen tot 'n wandelpark voor de gasten. De appelboomen zouden in den grooten boomgaard over de Rips worden overgeplant en het terrein tusschen nieuw gebouw en groote laan dusdanig door paden worden doorkruist en met heesters en bloemen beplant, dat het een aardige plek werd voor de bezoekers, om daar te wandelen. Een tuinarchitect zou daarover geraadpleegd moeten worden.'²² In november wordt medegedeeld dat de tuin- en landschapsarchitect J. Bergmans is gevraagd en plannen heeft gemaakt voor de 'hervormingen' in het park. Bergmans, voor lange tijd dé landschapsarchitect beneden de rivieren, maakte al reeds in oktober 1937 twee ontwerpen voor de "verandering en uitbreiding van de parkaanleg bij kasteel Gemert" en bracht begin november nog een bezoek aan het terrein.²³ Bergmans schreef in zijn boek *De tuin bij het huis* (1936): 'Tuinkunst is schoonheid brengen in de verhoudingen tusschen huis, aanleg en beplanting, zoodat vormen en kleuren elkander ten goede komen, al laten we dan het begrip schoonheid verder onbepaald, hetgeen het recht der 'Schoonheid is'.²⁴ Hij streefde naar harmonie, maar kende ook de aantrekkelijkheid van het contrast en stond vooral bekend om zijn toepassing en kennis van planten met contrasterende texturen en kleuren. In zijn ontwerpen had hij veel aandacht voor het padensysteem. Meestal koos hij voor een veelvormig, rondlopend systeem, waarin de paden achteloos over het grasveld liepen, door bosjes en voor en achter borders langs, en zo de wandelaar voortdurend voorzagen van verrassende in- en uitzichten. Hij waarschuwde met nadruk: 'Noodeloze slingerpaden, bijvoorbeeld alleen aangebracht omdat men ervan houdt, zijn (...) uit den boze, elke bocht in een weg moet verantwoord kunnen worden'.²⁵ Bergmans maakte intieme tuinen, meer afgesloten van de buitenwereld. Uit de notulen van de huisraad komt niet naar voren dat het ontwerp van Bergmans wordt goed- of afgekeurd. Wel wordt genoemd dat de veronderstelling is dat het werk hoofdzakelijk wordt uitgevoerd door eigen personeel en Bergmans zelf een honorarium krijgt van 100 gulden. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij geadviseerd in het verbeteren van de rondwandeling en is deze vervolgens door de paters zelf aangelegd. Hierbij is het padenstelsel uit de tijd van Scheidius -Lüps gedeeltelijk rechtgetrokken en er zijn nieuwe dwarspaden en verbindingen gecreëerd naar de Lourdesgrot (ca. 1920) en de houten brug (1936). Uit het dagboek van één van de paters blijkt dat men van oktober 1937 tot ca. mei 1938 bezig was met de reorganisatie van het park: de fruitbomen in het zuidoostelijk deel werden gerooid, tezamen met vele heesters en struiken, nieuwe paden worden aangelegd, veel laurierstruiken worden in verband gezet, beukenbomen worden geplant aan de binnenkant van de lanen en de brug over de rips krijgt een betonnen wegdek.²⁶

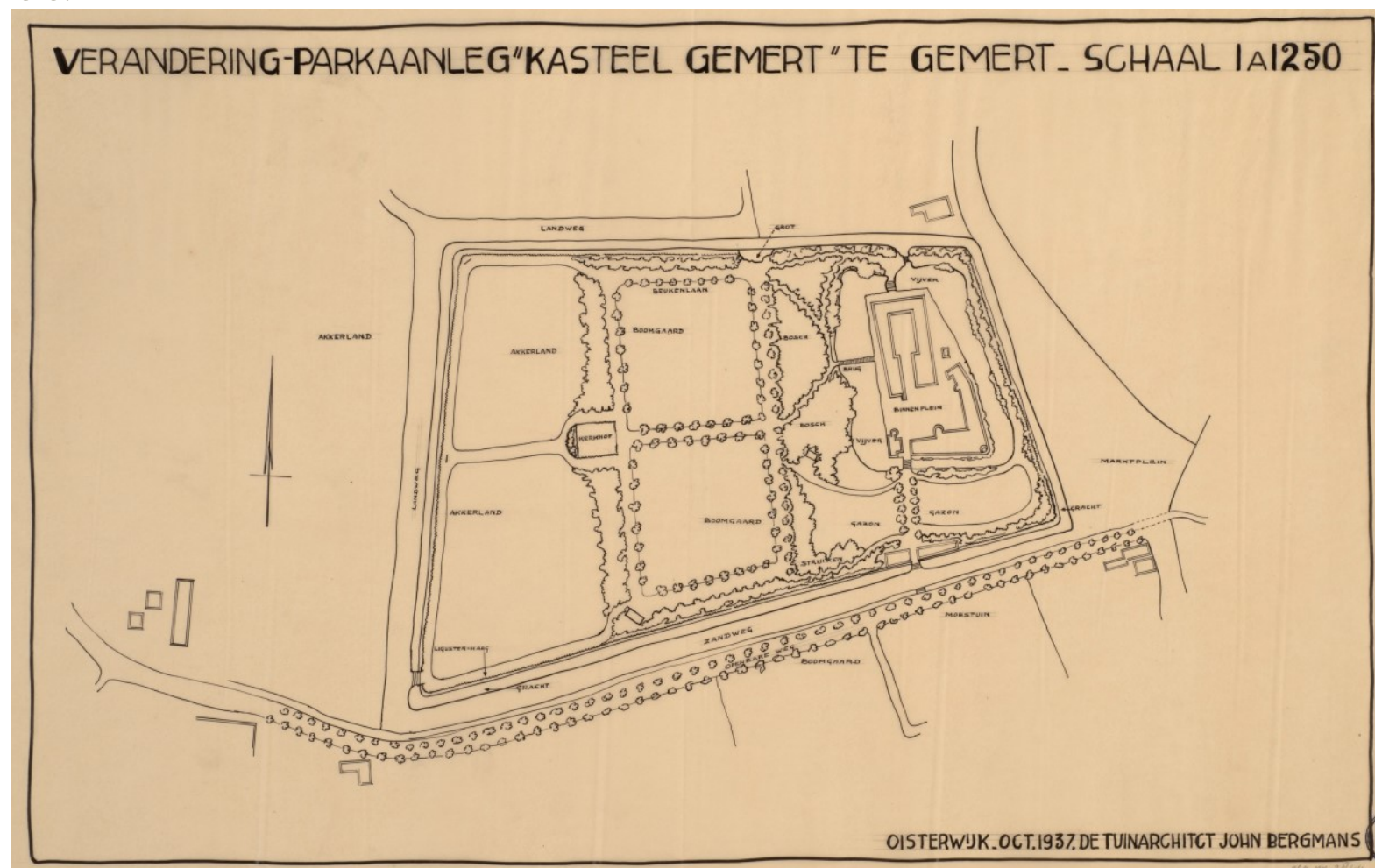

Luchtfoto's aviodrome met daarop zichtbaar de verlegging van de gracht en het gewijzigde padenpatroon, mei 1934.
Collectie Aviodrome, cat.nrs. 14112 (links) en 14113 (rechts).

Ontwerptekeningen voor de
parkaanleg bij Kasteel Gemert, J.
Bergmans, 1937.
*Collectie Wageningen University &
Research, inv.nrs. 25.054.01 en
25.054.02.*

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert in de periode dat de congregatie van de Heilige Geest verbleef op het landgoed. Deze kaart laat de wijzigingen zien in de parkaanleg in de periode van 1920 tot 2010.

Toelichting op de nummers op de kaart:

1. Nieuwbouw Voorburcht;
2. Aanleg houtenburg;
3. Aanleg waterstoepen;
4. Bouw boothuis;
5. Wijziging padenpatroon en aanplant van heesterborders;
6. Demping buitengracht;
7. Herbouw paviljoen (2004);
8. Aanleg van J. Bergmand (1937-'38);
9. Wijziging padenpatroon (1974 en 1980);
10. Doorplanten bos;
11. Bouw Lourdesgrot (ca. 1920);
12. Aanleg van bruggen richting de kerk;
13. Plaatsing monument (1947);
14. Wijziging buitengracht (1931);
15. Aanleg knuppelbrug;
16. Aanleg plantsoen en wijziging van het padenpatroon (verwijderd in 1939, deels heraangelegd in 1944-'47).

2.8 1938-1960 Congregatie van de Heilige Geest - Oorlog & Herstel

Tijdens de mobilisatie bezetten stafofficiëren van het 13^e Regiment Infanterie vanaf eind juli het poortgebouw. Op 11 september 1939 beginnen 40 soldaten met het aanleggen van een groot loopgravenstelsel in het park, daarnaast worden er in de uiterste hoeken diepe kuilen gegraven voor mitrailleurs. Ruim een week later wordt dit stelsel weer dichtgegraven.²⁷ In mei 1940 bereikte het Duitse leger ook Gemert en is met name de aanbouw van de zuidvleugel flink beschadigd. In 1943 wordt deze op basis van een ontwerp van architect Jan Magis herbouwd. Datzelfde jaar buigt de huisraad zich over een voorstel om de binnengracht aan de zuidzijde van de Jezuïetenbouw te verbreden.²⁸ De gracht wordt te smal bevonden, zeker met het oog op de roeisport 'die toch druk beoefend wordt'. Er wordt besloten om de gracht te verbreden. Vanwege de schade die ook het park heeft geleden tijdens de oorlog, wordt er door de paters gezocht naar een oplossing voor de parkaanleg, met name aan de zuid- en oostkant van de Jezuïetenbouw. In februari 1944 wordt een plan van een 'amateur-tuinarchitect van Huize Padua', in het nabijgelegen Boekel, besproken. Na enkele wijzingen wordt besloten om dit plan uit te voeren.²⁹ In de maand april voeren de paters het plan uit. De grachtwerken worden uitgevoerd, bij de houten brug wordt een konijnenberg gemaakt en een eendenkooi wordt gecreëerd bij het paviljoen. Verder wordt het binnencour onder handen genomen en ook de grachtkanten en gazons tussen het poortgebouw en het paviljoen. Een metselaar maakt een trappencomplex naar de gracht, terwijl de fraters voor bloemen en planten zorgen.³⁰ Toch wordt tot 1947 druk aan het park gewerkt. Al in juli 1944 wordt vermeld dat er twee of drie werken op het gazon, onder leiding van grondwerker Toon Vermeulen, plaatsvinden. Ook wordt datzelfde jaar het botenhuis naar ontwerp van architect Magis uitgevoerd, deze komt tegenover de eendenkooi en het paviljoen te liggen.³¹

In november 1945 meldt de huisraad dat het park in desolate toestand verkeert. Er wordt voorgesteld om de tuinarchitect van de gemeente van Gennep te raadplegen, 'maar van vorige tuinarchitecten hebben we meer verdriet dan voordeel gehad en over den huidige zijn we tevreden'. De zorg voor het park wordt aan pater K. Houdijk opgedragen. Het daaropvolgende jaar wordt in samenspraak met de Nederlandse Heidemaatschappij besloten om met name het gebied langs de buitengracht bij het huidige Ridderplein op te knappen en ook het een en ander in het park te herstellen. Het werk wordt wederom door de paters zelf uitgevoerd, 'aangezien de Heidemaatschappij in gebreke blijft om het op te knappen'.³²

Toen het werk gereed was, werd er een nieuwe serie luchtfoto's van het complex gemaakt. Deze foto's tonen de herinrichting van de zuidoosthoek van het park tussen 1943-'47. In de zuidoosthoek van het complex liggen twee gebogen paden die in het midden kruisen en in een boog naar de brug en naar het neerhof lopen. Een licht slingerend pad waant zich een weg langs de beplanting tussen de buiten- en binnengracht aan de oostzijde van het park. Hiertussen worden brede beplantingsstroken aangelegd. Ook was er een brug over de toevoersloot geplaatst. In dezelfde periode plantten zij om de gehele parkaanleg een dichte laag wintergroene heesters aan, die het park een besloten karakter gaf. De gazons uit de aanleg in landschapsstijl worden door nieuwe boom- en heesteraanplant kleiner of verdwijnen helemaal, zoals aan de westzijde van de binnengracht. In 1947 werd het beeld 'De Vredesmaagd' van Charles Eijck geplaatst op het gazon aan de oostzijde, ter nagedachtenis aan oorlogsslachtoffers. Het markeerde tevens het graf van vier oorlogsslachtoffers.

Prentkaart met monument de Vredesmaagd, ca. 1954.
Collectie Stichting In Arcadië.

Gemert, Monument voor gevallen

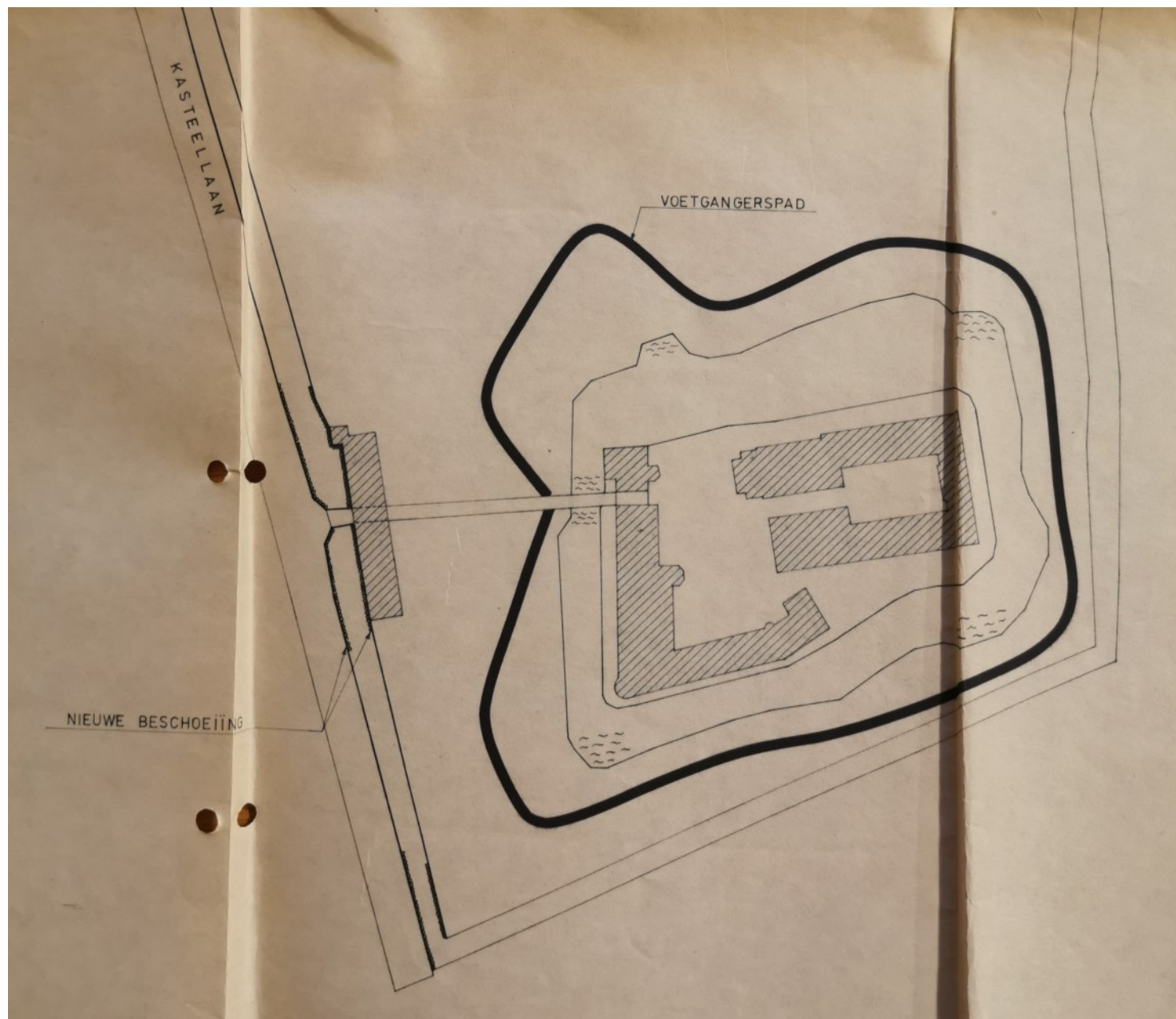
De houten brug, foto ca. 1937-1947.
Collectie Erfgoedcentrum Kloosterleven,
Archief Paters van de Heilige Geest.

Luchtfoto's 1947 met de nieuwe invulling van de oostzijde van het kasteelpark.
Collectie Erfgoedcentrum Kloosterleven, Archief Paters van de Heilige Geest.

Uitvoeringsgereedontwerp van de restauratie grachten met in zwarte lijn het voetgangerspad. Kaart van Heidemij Nederland BV., maart 1978.

Collectie Erfgoedcentrum Kloosterleven, Archief Paters van de Heilige Geest.

Foto met zicht op het paviljoen vanuit het zuidwesten. De beplanting uit deze periode kenmerkte zich door veelvuldig gebruik van sierkersen, sierappels en forsythia's, 1990.

Collectie Erfgoedcentrum Kloosterleven, Archief Paters van de Heilige Geest.

2.9 1960 tot nu

Na een periode van gestage groei, liep vanaf de jaren '60 het aantal roepingen drastisch terug. In 1969 viel het doek voor de eigen priesteropleiding. Kandidaten voor het priesterschap ontvingen hun vorming vanaf toen aan de theologische hogescholen en universiteiten. Het kasteel diende vanaf toen als bestuurlijk centrum van de Nederlandse provincie en als missionair centrum.³³ De Congregatie had een actieve tuindienst onder leiding van Willem van Ham, die in 1969 vertrok, en pater K. Houdijk, al bracht het onderhoud wel flink wat kosten met zich mee. In 1961 vullen zij een aanvraag in bij Staatsbosbeheer tot het verkrijgen van een subsidie in de kosten van de 'landschappelijke verzorging' voor de singelbeplanting ten westen van het kasteel. In 1962 sloopten de Spiritijnen de aanbouw aan de oostelijke vleugel van de burcht, ten behoeve van de bouw van de refter en galerij die de Jezuïetenvleugel met de hoofburcht verbindt. Met de bouw van de refter verdween de mogelijkheid om binnen de binnengracht rond de burcht te wandelen. In samenhang met deze bouwwerkzaamheden heeft de binnenplaats van de voorburcht zijn huidige inrichting met het verdiepte gazon en de heesterrand verkregen. In 1970 werd een rond bloemperkje op het binnencour verwijderd om meer ruimte voor parkeerplaatsen te bieden.

Uit de notulen van de huisraad bleek men al eind jaren '60 moeilijkheden te hebben met het onderhoud van het park. Het snoeiwerk werd voortaan gedaan door de tuinbouwschool en Heiso. In 1971 uitte de afdeling Gemert van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde schriftelijk haar verontrusting over de verwaarlozing en 'ondeskundige' behandeling van het park, het betrof hier met name het snoeiwerk van de tuinbouwschool. Een deskundige van de gemeente ondersteunde van toen af aan de snoei-werkzaamheden in het park. Daarnaast had de Congregatie last van vandalisme. In 1972 werd het Mariabeeld van de Lourdesgrot vernield. Er werd besloten om de grot grotendeels te slopen, er een heuveltje van te maken en te beplanten. De overgang over de gracht bij de Lourdesgrot werd onmogelijk gemaakt. Datzelfde jaar werd de houten brug gesloopt in verband met de te hoge onderhoudskosten.

Tussen 1974-1980 werd het kasteel en de omgrachting gerestaureerd. Ook werd er onderhoud gepleegd aan enkele bruggen en (de fundering van) het botenhuis.³⁴ Het werk aan de grachten bestond uit het vernieuwen van de beschoeiing, alsmede het uitdiepen en herprofiëren. Daarnaast werd de bestaande bebossing bijgesnoeid en hersteld, en bomen en struiken bijgeplant. Dit laatste geldt voornamelijk voor de situatie langs de buitengracht en tussen het poortgebouw en de sequoia aan de zuidoostzijde bij de buitengracht. Langs de binnengracht werden voetpaden aangelegd/verbeterd en verloren hierbij grotendeels hun slingerend verloop. Het is onduidelijk in hoeverre deze rondwandeling al aanwezig was in de huidige situatie, maar het resultaat is redelijk goed zichtbaar op de luchtfoto van 1980.

Na 1980 werd, gezien de functie van Gemert als tehuis en de leeftijd van de paters, het onderhoud aan het park steeds moeilijker. Bladruimen, maaien, beplanten en klein onderhoud werd tot 1988-'89 nog met eigen personeel gedaan. In de verslagen komt rond deze tijd ook het bericht dat er steeds meer gebruik moet worden gemaakt van personeel van buiten, met name voor het onderhoud rond de bomen. Vanaf 1996 wordt de onderhoud van het kasteelpark overgedragen aan de gemeente.³⁵ De beplanting wordt onderhoudsvriendelijker en een padenverhardingsplan voor het asfalteren van paden binnen het kasteelpark wordt mid-jaren '90 goedgekeurd. Een notitie van rond deze periode noemt dat er na de rondgang van mei 1995 geen gevaarlijke bomen zijn aangetroffen, maar dat er wel veel bomen zijn die elkaar verdringen. Toekomstbomen worden aangewezen met de volgende criteria: 'mooist, gezondst, levensduur, plaats, rekening houden met sortiment over het totale park. Liever niet teveel van dezelfde soort en ook een bijzondere soort boom een kans geven. Daarbij bedenken dat een lichtgroene acacia meer aanspreekt dan tien stuks, want dan is het bijzondere er alweer vanaf. Bijzondere bomen met een naamplaatje hebben een educatieve waarde.' Hieruit concludeert men dat vooral een groot aantal esdoorns gerooid kunnen worden. Daarnaast moest veel beplanting worden opgeruimd (laurier groeit agressief door het park) en/of bijgesnoeid ('sparren en coniferen nemen het zicht op mooie bomen en heesters weg').³⁶

De Vredesmaagd was onderhand door weersomstandigheden ernstig aangetast en is in 1987 vervangen door een replica, uitgevoerd door Toon Grassens, en in 2001 geheel vernieuwd. Hierbij is de Vredesmaagd van graniet centraal geplaatst op de sokkel op een ronde schijf met een doorsnede van 3 meter. Drie graven van oorlogsslachtoffers uit de WOII maken nog onderdeel uit van het monument. Het theepriël is in 2004 geheel opnieuw opgebouwd. Door de steeds grotere zorgvraag van de paters werden er aan het begin van de 21^e eeuw plannen gemaakt voor de herontwikkeling van het complex met het plan om nieuwbouw te ontwikkelen in de ommuurde moestuin buiten het kasteelpark. Toen deze plannen door aanhoudende protesten op niets uitliepen, verhuisde de congregatie in 2010 naar Gennep. Begin 2018 werd het complex verkocht aan Bas van de Laar.

3 Actuele situatie, analyse en waardestelling

Het plangebied omvat de tuin- en parkaanleg in landschapsstijl en de gronden rondom de hoofdburcht en voorburcht.

Luchtfoto van 2017.

3.1 Werkmethode

In het voorgaande hoofdstuk is inzicht ontstaan in de ruimtelijke structuur, opbouw en gelaagdheid van de actuele situatie. Het tuinhistorisch onderzoek bestaat uit een presentatie van de feitelijke gegevens. Een belangrijk deel van deze gegevens zijn waarnemingen binnen het object van onderzoek zelf. Andere gegevens bestaan uit kaartmateriaal, oude foto's, beschrijvingen, luchtfoto's en relevante archivalia. Door gegevens uit verschillende bronnen met elkaar te vergelijken zijn conclusies getrokken over de aanleg- en gebruiksgeschiedenis en wordt hiervan een interpretatie gegeven.

Uit het historisch onderzoek naar de tuingeschiedenis en de wijzigingen per periode valt af te leiden welke onderdelen en aspecten uit verschillende fasen in het object van onderzoek bewaard zijn gebleven. Hieruit is in principe ook de relatieve betekenis van deze onderdelen voor het historisch karakter van de totale aanleg vast te stellen. Dit werkt door in de waardestelling. Bewaarde onderdelen en aspecten uit aanlegfasen in het verleden kunnen een hoge, een positieve en een indifferente monumentwaarde hebben. De onderdelen en aspecten zijn getoetst aan de hand van de criteria gaafheid (authenticiteit) en zeldzaamheid. NB oudere parkonderdelen hebben niet per definitie een hogere cultuurhistorische waarde.

De waardestelling is onafhankelijk en objectief en dus toetsbaar, verifieerbaar en reproduceerbaar. 'Onafhankelijk' wil in dit verband zeggen dat de waardestelling alleen op de tuin- en cultuurhistorische waarden is gebaseerd, los van de staat van onderhoud, gebruikersbelangen, eventuele ontwerpoverwegingen en financiële aspecten.

De waardestelling heeft een beperkte geldigheidsduur. Waarden zijn niet statisch en kunnen in de loop van de tijd veranderen als gevolg van nieuwe inzichten en gewijzigde omstandigheden. Immers, vergelijkingen met referentieobjecten, vergelijkingen met resultaten uit eerder onderzoek, en maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden de waardestelling. De waardestelling is zuiver gebaseerd op de bestaande situatie. De waarde van verdwenen onderdelen of verdwenen gebouwen kan immers op geen enkele wijze getoetst of geverifieerd worden.

In het voorliggende hoofdstuk wordt een globaal overzicht gegeven van de actuele situatie van het plangebied. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse en interpretatie van de actuele situatie en een tuinhistorische waardestelling.

De tuinhistorische waardestelling voor Gemert betreft een interne waardestelling. Een contextuele waardestelling waarbij de vergelijking gemaakt wordt met andere soortgelijke objecten behoort niet tot het voorliggende project.

Belangrijke elementen van een interne waardestelling zijn:

- De stedenbouwkundige of landschappelijke situering;
- De vorm, onderliggende structuren;
- Het idee achter het ontwerp;
- De samenhang tussen aanleg en gebouwde elementen;
- De gebruikte materialen en beplanting en de afwerking;
- De bouwkundige elementen (gebouwen, bruggen, tuinsieraden etc.);
- Andere historische aspecten.

De complex historische buitenplaats van kasteel Gemert. De nummers op de kaart geven de beschermde onderdelen aan:

1. Hoofdgebouw (nr. 529545);
2. Historisch tuin- en parkaanleg (nr. 529546);
3. Toegangshek (nr. 529547);
4. Poortgebouw (nr. 529548);
5. Voorburcht bestaande uit brug, poort en donjon (nr. 529549);
6. Botenhuis (nr. 529550);
7. Boogbrug (nr. 529551);
8. Ommuurde moestuin (nr. 529552);
9. Inrijhek (nr. 529553);
10. Libermannkapel (nr. 529554).

Weergegeven op een recente luchtfoto van 2017.

3.2 Monumentenstatus

Rijksmonument, Complex Historische Buitenplaats

Kasteel Gemert is in het rijksmonumentenregister ingeschreven als complex historische buitenplaats met complexnummer 529544 en wordt omschreven als:

“In structuur en deels in detail gaaf bewaarde buitenplaats met HOOFDGEBOUW (1), HISTORISCHE TUIN- EN PARKAANLEG (2), TOEGANGSHEK (3), POORTGEBOUW (4), VOORBURCHT BESTAANDE UIT BRUG, POORT EN DONJON (5), BOTENHUIS (6), BOOGBRUG (7), OMMUURDE MOESTUIN (8), INRIJHEK (9), LIBERMANNKAPEL (10). Binnen de bebouwde kom van het dorp Gemert direct ten zuiden van de kerk ligt het kasteel Gemert, dat reeds in de dertiende eeuw als een heerlijkheid wordt vermeld. Voor de ene helft behoorde het toe aan de Ridderlijke Duitse Orde en voor de ander helft aan het geslacht Van Gemert. In 1366 werden de bezittingen van het geslacht Gemert eerst in leen en vervolgens in eigendom aan de commandeur van Alden Biesen van de Duitse Orde overgedaan. In 1391 gaf commandeur Henric Reynart van Husen de opdracht tot de bouw van een kasteel (1400-1435) ten zuiden van de dorpskerk en ten noorden van het riviertje de Rips (gelegen tussen de Kasteellaan en de Heilige Geestlaan). Van dit omgrachte middeleeuwse kasteelcomplex is alleen nog de donjon van de voorburcht in oorspronkelijke stijl bewaard gebleven, Aan het einde van de zestiende, begin zeventiende eeuw is het grondgebied naar het zuiden toe uitgebreid en werd de Rips over een lengte van ca.400 meter gekanaliseerd, tevens werd het poortgebouw (1607) neergezet en waarschijnlijk kwam toen ook de dubbele omgrachting tot stand. De achttiende eeuw luidde een nieuwe periode in waarin de nadruk op verfraaiing en modernisering van het goed werd gelegd. Dit werd veroorzaakt door de nieuwe, van hoge Duitse adel afkomstige landscommandeur van Alden Biesen (Damian Hugo, Graaf von Schönborn), die eerst het kasteel Alden Biesen tot een zomerresidentie verbouwde en vervolgens plannen maakte voor kasteel Gemert, waar hij in 1715 was ingehuldigd. Tussen 1735 en 1744 vond de herbouw van het huis in classicistische stijl plaats. Hiervan zijn opmetings- en ontwerptekeningen evenals een brievenboek over de gang van zaken bewaard gebleven. De eenvoudige aanleg in renaissancestijl (kopergravure Romeijn de Hooghe ca. 1700) maakte toen plaats voor een aanleg met brede wandellanen en grasparterres (olieverfpaneel voor 1850). In 1794 legden de Fransen beslag op de goederen van de Duitse Orde, vervolgens werd door Napoleon in 1809 een decreet vervaardigd waarin kasteel Gemert verbeurd werd verklaard. In 1813 werd het kasteel verkocht aan jhr. mr. Adriaan van Riemsdijk, die het bewoonde als zomerhuis en vanaf 1816 delen van het complex als fabrieksruimte verhuurde. Onder het beheer van de eigenaar jhr. mr. Everard Hugo Scheidius werden van 1869 tot 1879 het huis en de donjon gerestaureerd. De aanleg kreeg een landschappelijk karakter door het vergraven van de binnengracht en aanplant van slingerlanen, zoals thans nog aanwezig. Ook het botenhuis en het oorspronkelijke prieel (geheel vernieuwd in 2005) dateren uit deze periode. In 1881 kwam het goed in bezit van de uit Frankrijk verjaagde Jezuïeten, die aansluitend aan de voorburcht twee vleugels bouwden. De paters van de Heilige Geest bewoonden vanaf 1916 het kasteel en verkregen het in 1928 in eigendom; door hen werd ca. 1962 het kasteel met de Jezuïetenvleugel verbonden door middel van een refter. Op de bij de omschrijving behorende kaart is de omgrenzing van het complex alsmede de aanduiding van de onderdelen aangegeven. De omgrenzing wordt bepaald door de Heilige Geestlaan/Kasteellaan (=toegangslaan) met een uitstulping rond de moestuin, de Scheidiuslaan, de Ridder Rutgerlaan en het Ridderplein.”

De waardering van het complex als geheel luidt:

- “De HISTORISCHE BUITENPLAATS Kasteel Gemert is van algemeen cultuur-, architectuur- en tuinhistorisch belang:
- vanwege de ouderdom;
 - vanwege de visuele en historische relatie tussen de buitenplaats en het dorp Gemert;
 - vanwege het achttiende-eeuwse hoofdgebouw in classicistische stijl deels gebouwd op de vijftiende-eeuwse fundamenten van de voorganger;
 - vanwege de gaaf bewaarde infrastructuur van grachten en lanen en de kleinschalige aanleg in landschapstijl;
 - vanwege de visuele samenhang tussen de complexonderdelen;
 - vanwege de lange ontwikkelingsgeschiedenis.”

De historische tuin- en parkaanleg heeft binnen het complex een eigen monumentnummer (529546) en wordt omschreven als:
“HISTORISCHE TUIN- EN PARKAANLEG. Het kasteel is gesitueerd op een trapeziumvormig perceel dat grotendeels door lanen is omgeven. Het terrein wordt door een rechte lindelaan in tweeën gedeeld met aan de oostzijde het omgrachte hoofdgebouw in een kleinschalige aanleg in landschapstijl en aan de westzijde een nutsgedeelte. Langs de zuidoostzijde van het trapeziumvormige terrein loopt een rechte, dubbele laan (Kasteellaan/Heilige Geestlaan) met een waterloop in het midden; deze waterloop was oorspronkelijk onderdeel van het riviertje de Rips, dat een kronkelend verloop kende en aan het begin van de 17de eeuw over een lengte van ca.400 meter is gekanaliseerd. Aan de westzijde de Scheidiuslaan met rode beuken; aan de noordzijde de Ridder Rutgerlaan met inlandse eiken. Haaks op de Kasteellaan staat ter hoogte van het poortgebouw in de as van het kasteel de toegangslaan die met twee rijen kastanjabomen is beplant. De binnengracht is tussen 1669-1879 vergraven tot een vijverpartij, waarlangs een slingerende rondwandeling rondom en opgaande bomen (plataan, kastanje, eik en beuk); deze kleinschalige aanleg in landschapstijl is gedetailleerd weergegeven op een pentekening en in grote lijnen op de Topografische Militaire Kaart uit 1897. De lindelaan vormt de grens tussen het landschappelijke deel en het meer formele deel. Aan het einde van de lindelaan (noord) ligt een opgeworpen heuvel (oorspronkelijk een grot). Aan de westzijde van de laan grenzen twee carrés met lanen van linden (midden, oost-west), eiken, groene en rode beuken die thans een weiland (noord) en een sobere begraafplaats van de paters (zuid) omringen. Rondom het landschappelijk gedeelte en de carrés ligt de buitengracht. Ten westen daarvan tot aan de Scheidiuslaan bevindt zich een weiland. De inrichting met de carrés is waarschijnlijk in dezelfde periode 1869-1879 tot stand gekomen (zie ook de Topografische Militaire Kaart 1897), waarin ook de moestuin naar de overzijde van de Kasteellaan is verplaatst.”

- De waardering van de tuin- en parkaanleg luidt:
“HISTORISCHE TUIN- EN PARKAANLEG van algemeen belang:
- vanwege de ouderdom;
 - vanwege de goed bewaarde infrastructuur van grachten en lanen;
 - vanwege de kleinschalige negentiende-eeuwse aanleg in landschapstijl met vergraven gracht en slingerende rondwandeling;
 - vanwege de functioneel-ruimtelijke samenhang tussen de verschillende onderdelen van de buitenplaats.”

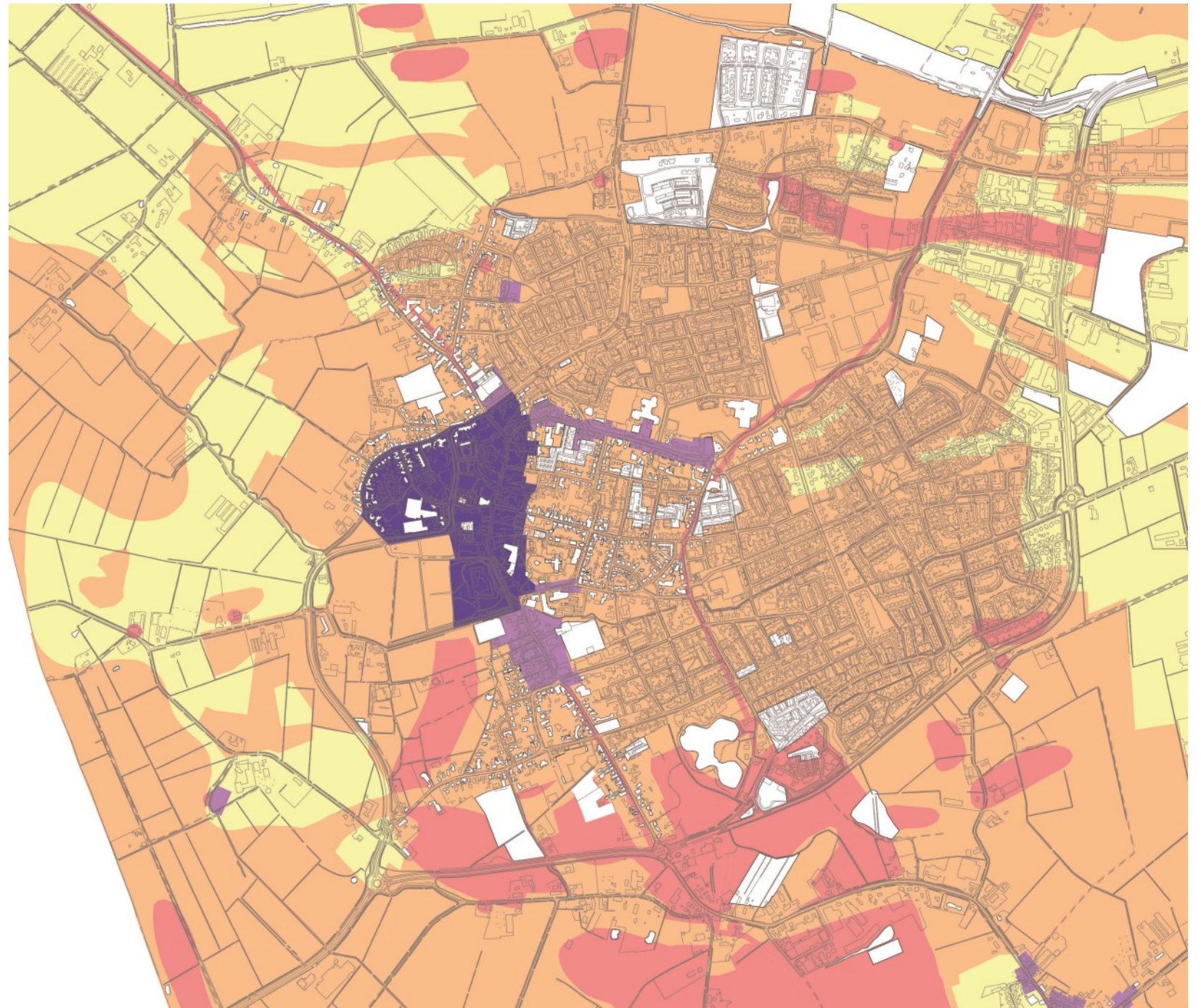
Archeologische bescherming

Het plangebied is archeologisch beschermend onder categorie 1 – Archeologisch monument. Deze categorie wordt als volgt omschreven:

Archeologische resten die vanuit nationaal of gemeentelijk oogpunt behouden dienen te blijven en daarom als monument beschermd zijn ingevolge de Monumentenwet 1988 (voor Rijksmonumenten) of de gemeentelijke Archeologieverordening. De wettelijke bescherming verbiedt hier de meeste bodem verstorende activiteiten, tenzij de Minister van OC&W of het College van B&W van de gemeente Gemert-Bakel hiervoor vooraf vergunning verleent.

Deze vaststelling heeft plaatsgevonden op 10 december 2015.

Detail van de Archeologische beleidskaart van gemeente Gemert-Bakel. De donkerpaarse kleur valt onder categorie 1, in de tekst rechts wordt deze categorie toegelicht.

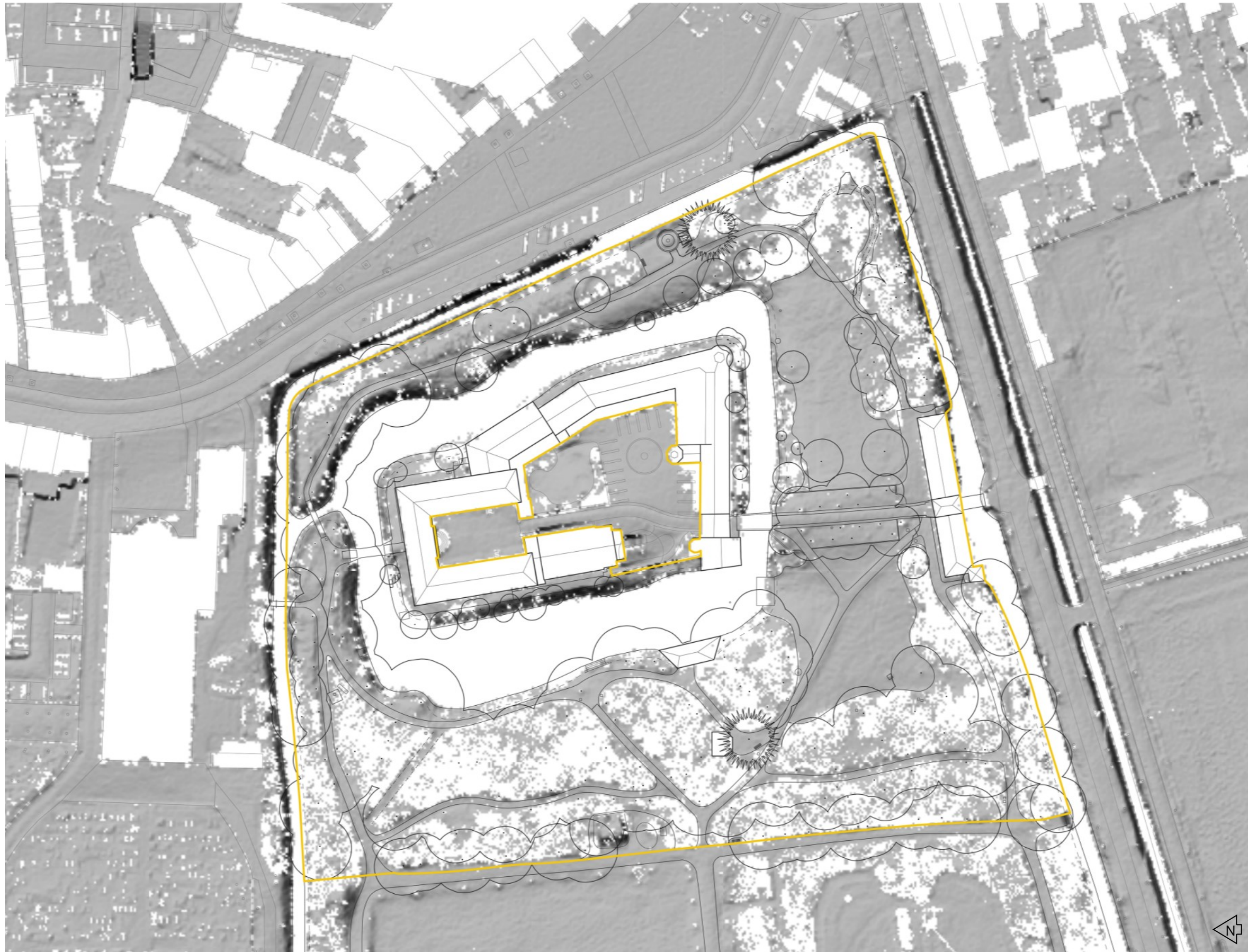

Het plangebied omvat de tuin- en parkaanleg in landschapsstijl en de gronden rondom de hoofdburcht en voorburcht.
Luchtfoto van 2017.

3.3 Actuele situatie

Typering

Het kasteel Gemert ligt aan de westzijde van het dorp Gemert en maakt visueel onderdeel uit van het centrum. Het terrein van kasteel Gemert bestaat uit de burcht met voorburcht gelegen in een park in landschapsstijl, de twee carrés, begraafplaats, ommuurde moestuin, diverse weilanden en landbouwgronden. In deze rapportage omvat het plangebied de strook grond ronde de burcht met voorburcht en het omliggende park in landschapsstijl. Het plangebied is omsloten door de Sint Jans Onthoofdingskerk met bijgebouwen en begraafplaats aan de noordzijde, het Ridderplein aan de oostzijde en de Heilige-Geestlaan (in eigendom) aan de zuidzijde.

Reliëf en terreinhoogten

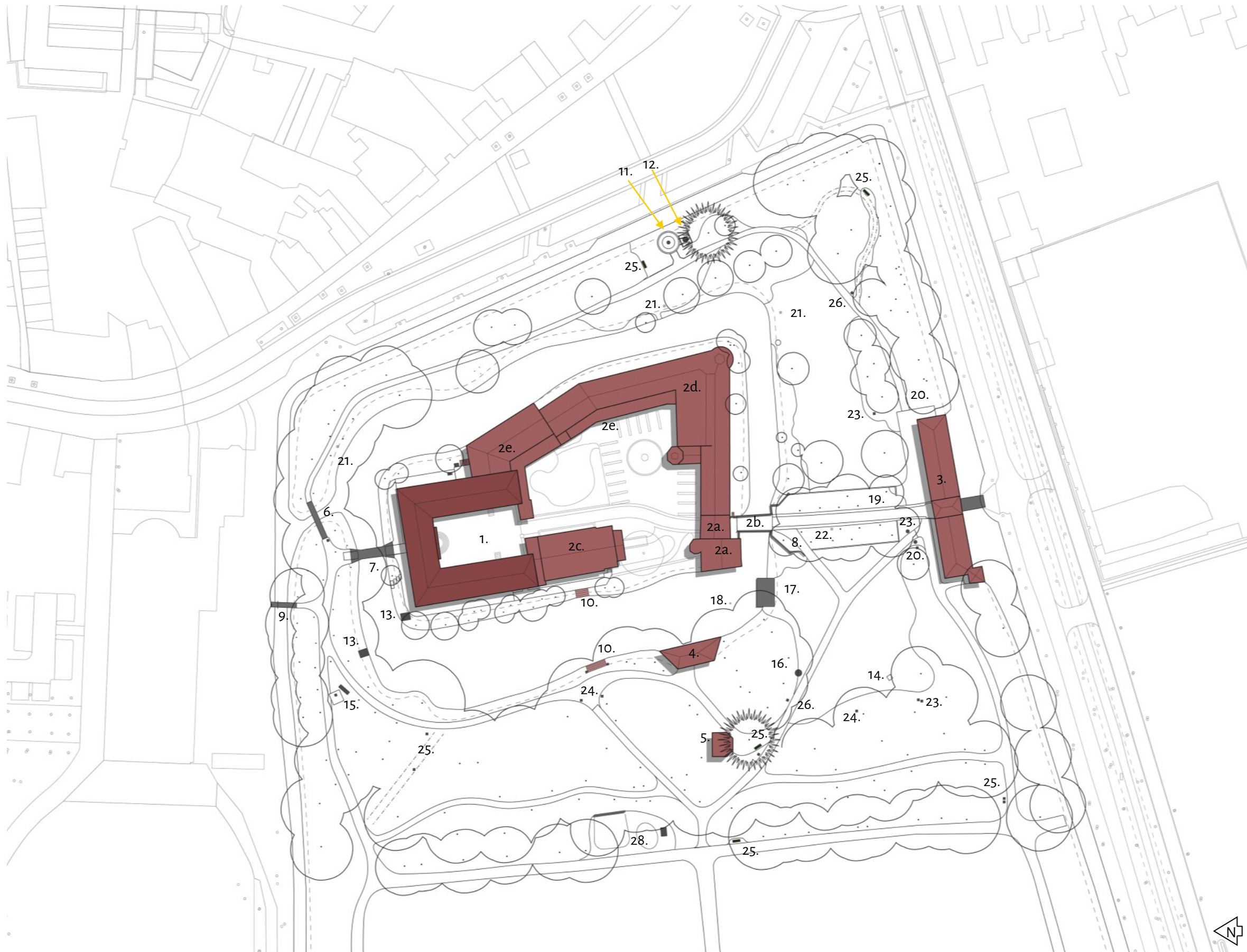
De parkaanleg van kasteel Gemert ligt nagenoeg vlak. De hoogteverschillen zijn op de Algemene Hoogtekaart Nederland (AHN) te zien waarbij het grootste gedeelte van het terrein tussen de 15,2 en 15,4m NAP valt. Het zuidwestelijke gedeelte is iets lager met een hoogte van ongeveer 14,8m NAP. Langs de sloot aan de noord- en oostzijde ligt het terrein tussen de 15,3 en 15,6m NAP. De oprit van het kasteel tussen het neerhof en de voorburcht loopt in de richting van de brug op van 15,3m NAP op naar 16,3m NAP. Hiermee ligt de oprit nabij de gracht duidelijk hoger dan de directe omgeving.

Het kasteleiland heeft verschillende terreinen die op andere hoogtes liggen. Zo ligt het verharde terrein van de voorburcht tussen de 16,4 en de 16,7m NAP. De tuin loopt vanaf het verharde terrein af richting de refter, het hoogste gedeelte ligt op 16,7m NAP. Nabij de refter is het terrein 15,4m NAP.

Rond de voorburcht en de burcht ligt een strook grond wat deels begroeid is en deels als wandelpad fungeert. Deze strook grond langs de zuid- en oostvleugel van de voorburcht ligt tussen de 14 en 14,6m NAP. De strook grond langs de kapel en de burcht ligt tussen de 14,4 en 15m NAP. De grond rondom de brug over de gracht bij de noordelijke vleugel is verhoogd naar ongeveer 15,5m NAP.

De oprit loopt vanaf de Neerhof omhoog richting de voorburcht. Om dit hoogte verschil op te vangen loopt het gazon langzaam omhoog.

Actuele situatie van kasteel Gemert, detail bouwwerken. De nummers komen overeen met de tekst.

Bouwwerken

Overzicht van de verschillende bouwwerken:

1. Burcht (monumentnummer 529545) bestaat uit verschillende bouwfases:
 - Fundering / kelder burcht (bj. 15^e eeuw);
 - Burcht (bj. ca. 1740);
 - Dak en interieur (bj. 1883).
2. Voorburcht (monumentnummer 529549) bestaande uit:
 - a. Paviljoen en poortgebouw voorburcht (bj. 15^e eeuw);
 - b. Boogbrug (bj. 16^e eeuw), gemetselde leuning is in ca. 1950 aangebracht;
 - c. Kapel in het verlengde van de westvleugel (bj. 1936);
 - d. De Jezuïtenvleugel bestaande uit de oostvleugel (bj. 1907) en zuidvleugel (bj. 1943);
 - e. Rafter met buitengang (bj. 1962).
3. Neerhof met poortgebouw, oost- en westvleugel, en toren (bj. 17^e eeuw, verbouwing in 1938) (monumentnummer 529548);
4. Botenhuis (bj. ca. 1944) (monumentnummer 529550);
5. Prieel (bj. 2004) aangeboden door de Gemertse Carnavalsstichting de Drumknaauwers in samenwerking met vele bedrijven. Dit prieel verving het oorspronkelijke prieel (bj. ca. 1860) dat in 2001 in vervallen staat verkeerde en werd vernield.

Overzicht van de overige bouwkundige inrichtingselementen:

6. Boogbrug aan de noordzijde met rozetten (bj. 19^e eeuw) (monumentnummer 529551);
7. Houten brug met gemetselde landhoofden, houten leuning en stenen pilaren aan de noordzijde van het huiseiland (bj. eind 19^e eeuw);
8. Gemetselde keermuren ten zuiden van de boogbrug over de gracht (bj. ca. 1950);
9. Houten brug met poort aan de noordzijde richting de St. Jans Onthoofding Kerk (bj. 20ste eeuw);
10. Gemetselde trappen aan weerszijde van de gracht aan de westzijde, aan de parkzijde staan twee beelden aan weerszijde van de hoogste trede (20ste eeuw);
11. Beeld 'Vredesmaagd (Namen zijn mensen)' van Charles Eyck (origineel van 1947), Toon Grassens (replica in 1986). In 2001 is het oorlogsmonument volledig vervangen. Onder en/of naast het oorlogsmonument liggen enkele mensen begraven;
12. Plantenbak naast de 'Vredesmaagd' (21ste eeuw);
13. Gemetselde bakken op de oever en deels in de gracht (20ste eeuw);
14. Betonnenplaat waar een beeld op heeft gestaan (20ste eeuw);
15. Elektriciteitshuisje aan de noordzijde (20ste eeuw);
16. Zonnewijzer (20ste eeuw);
17. Vlonder (21ste eeuw);
18. Fontein (21ste eeuw);
19. Informatiebord aan de noordzijde van het poortgebouw (21ste eeuw);
20. Enkele verkeersborden aan de noordzijde van het poortgebouw (21ste eeuw);
21. Diverse lampen om het kasteel te verlichten aan de oost- en zuidkant van de gracht (21ste eeuw);
22. Lantaarnpaal in de oprijlaan (20ste / 21ste eeuw);
23. Diverse sokkels (20ste / 21ste eeuw);
24. Diverse vazen, restanten van kunstvoorwerpen in de randen van de beplantingen (20ste / 21ste eeuw);
25. Diverse banken en restanten betonnen voeten van de banken (eind 20ste eeuw);
26. Prullenbakken (einde 20ste eeuw);
27. Lage hekwerken van metaaldraad en lage houtenpalen (21ste eeuw);
28. Stortplek groenafval (21ste eeuw).

1. De hoofdburcht met rechts de refter (2e.) en de buitengang.

2a. Paviljoen

2c. De kapel

2b. Boogbrug

2d. De Jezuïtenvleugel

3. Neerhof

4. Botenhuis

5. Prieel

6. Boogbrug met rozetten

7. Houtenbrug met gemetselde landhoofden

8. Gemetselde keermuur

9. Houten brug noordzijde

10. Gemetselde trappen westzijde gracht

10. Gemetselde trappen oostzijde gracht

11. Beeld 'Vredemaagd en 12. de bloembak

13. Gemetselde bakken

14. Betonplaat t.b.v. een beeld

15. Elektriciteitshuisje

16. Zonnewijzer

17. Vlonder met de 18. fontein

19. Informatiebord naast de oprit

20. Diverse verkeersborden en restanten van kunstwerken (24.)

21. Diverse lampen

23. Diverse sokkels die in de rand van de beplantingen liggen

24. Restanten van mogelijke kunstwerken

25. Diverse banken en betonnenvoeten

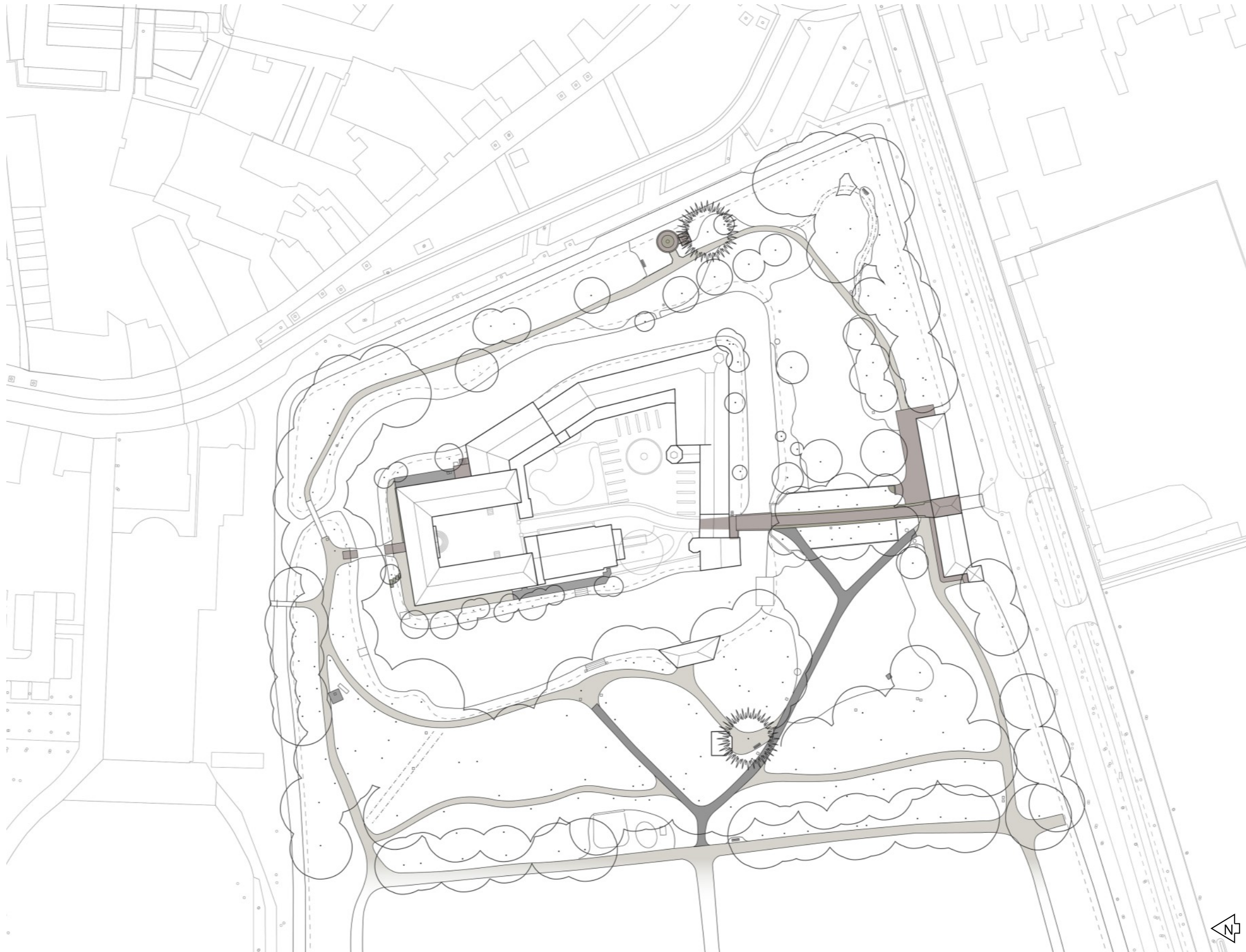
26. Prullenbak

27. Lage hekwerken

28. Stortplek groenafval

Actuele situatie van kasteel Gemert,
detail wegen en paden.

Wegen en paden

De strook grond rond de burcht en voorburcht bestaat uit wisselende verhardingssoorten. Ten zuiden van de voorburcht kan de strook grond door middel van een trap bereikt worden. Echter is de strook zodanig dicht dat het onduidelijk is of dat er een (smalle) verhardingsstrook ligt.

Via de koepel is het mogelijk om de strook grond ten westen van de burcht te bereiken. Het pad langs de keermuur is gelegd in klinkers. Vlak na de keermuur gaat het over in een bestrating van tegels die doorloopt tot vlak na de zijdeur halverwege de westvleugel. Deze tegels liggen in een halfsteensverband en zijn opgesloten met een betonband.

Aan de westkant van de noordvleugel liggen enkele treden richting de gracht, deze treden zijn gelegd in wisselend materiaal.

In het midden van de noordvleugel ligt een brug, aan weerszijden van de brug is een strook klinkerverharding aangebracht in een halfsteensverband. Deze verharding is grotendeels bedekt met mos en diverse kruiden.

Langs de oostelijke helft van de noordvleugel ligt een strook van keien vastgezet met een strek klinkers.

Langs de oostvleugel ligt een relatief breed pad van tegels in een halfsteensverband en opgesloten met een betonband. Bij de uitgang van de refter is een verhoging met traprede aangebracht van gemetselde gebakken klinkers. Naast deze verhoging leidt een trap van gemetselde gebakken klinkers met aan weerszijden een keermuur naar een deur richting de kelder. Zowel de tegels als de bakstenen zijn grotendeels bedekt met mos en diverse kruiden.

Deze verschillende verhardingstypen worden met elkaar verbonden door middel van een pad gelegd in puin.

In de tuin- en parkaanleg zijn een groot deel van de paden onverhard, op sommige plekken zijn er in de paden restanten te zien van een mogelijke puinverharding. Deze paden zijn over het algemeen goed begaanbaar, op enkele punten is de beplanting uitgegroeid en komt deels over het pad heen. Ook zijn er twee paden dichtgegroeid door de omliggende beplantingen maar zijn nog zichtbaar in het terrein. Een pad ligt in de zuidwesthoek en vormt een slinger op het nog bestaande wandelpad. Langs dit pad staat in de huidige situatie nog een bankje. Het tweede pad dat is dichtgegroeid ligt in de noordwestelijke hoek; het gaat hier om het diagonale pad dat een verbinding maakt tussen twee andere paden.

Daarnaast zijn verschillende vormen van verhardingen toegepast op bepaalde locaties. De oprit vanaf de brug bij het neerhof is gelegd in gebakken klinkers in halfsteensverband met aan weerszijden een strek. Vanaf de noordelijke gevel van het neerhof tot aan de brug van de voorburcht ligt aan weerszijden een strook met keien. Deze strook keien wordt ten noorden van de brug doorgezet. Evenwijdig aan de oprit ligt aan weerszijden een strook van betonbanden aan de buitenzijde van de laanbomen. De grond tussen de keien en de betonbanden is vermengd met fijn puin ter versteviging.

Langs de westvleugel van het neerhof ligt een verhoogde plint van gebakken klinkers in blokverband met een strek. Deze plint wordt doorgezegd [klopt dit? Niet doorgelegd?] langs de westzijde en eindigt in twee treden. Voor de deur van de toren ligt een klein pleintje van gebakken klinkers in blokverband met een strek.

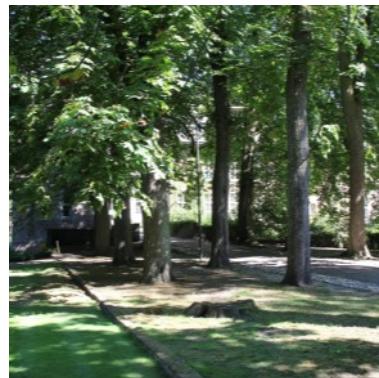
Langs de oostelijke vleugel van het neerhof ligt een pleintje van gebakken klinkers in visgraatverband met een strek en opgesloten met een strook keien. Evenwijdig aan de oprit buigt dit pleintje richting het noorden waar het eindigt bij een betonband. Ten noorden van deze betonband liggen in een kwartrond natuurstenen.

Bij het beeld de Vredesmaagd is het wandelpad aangelegd in een puinverharding met langs het gazon aan de oostzijde een rand van betonbanden. Het beeld staat op een natuurstenen sokkel met daaromheen twee cirkels met daarop vermeld de namen van slachtoffers. Tussen deze cirkels ligt een cirkel van natuurstenen keien. Aan de zuidzijde van het beeld ligt een rechthoek van natuurstenen keien.

In de zuidwesthoek van het park liggen twee paden in asfalt. Vanaf de carrés loopt een pad richting de oprit die zich splitst richting de brug van de voorburcht en naar het neerhof, en een pad richting de gracht. Het asfalt vertoont op diverse punten schade langs de zijanten en op enkele punten ook schade over het gehele oppervlak.

De verhardingen zijn in een wisselende staat. Het grootste gedeelte van de verhardingen verkeert in een redelijke tot goede staat. Een deel van de asfalt verharding en de paden rond de burcht verkeren in een matige staat.

De oprit van kasteel Gemert gezien vanaf de boogbrug. De oprit is gelegd in klinkers opgesloten met een rand keien. Aan weerszijde liggen betonbanden (zie onder). Een pad vanuit de zuidoostzijde is gelegd in asfalt.

Pad vanaf het neerhof richting het prieel. Het pad is gelegd in asfalt, de rand is over de gehele lengte beschadigd.

Langs de noordelijke vleugel van de burcht ligt aan de noordoostzijde een strook van keien.

Het pad langs de west- en noordvleugel is grotendeels onverhard met restanten van een puinverharding.

Langs het plein van het neerhof ligt een halfronde verharding van natuursteen.

De trap vanaf de boogbrug richting de strook aarde langs de Jezuïtenvleugel. De trap eindigt in de diverse heesters en enkele bomen.

Langs de oostvleugel van de brucht ligt een pad van tegels. Bij de toegang van de refter liggen twee tredes die toegang geven tot een plateau van klinkers.

Rond de westvleugel van het neerhof ligt een rand van klinkers.

De brug aan de noordzijde van de burcht heeft aan beide zijden een klinkerverharding.

Aan de noordzijde van de burcht liggen drie tredes richting de gracht.

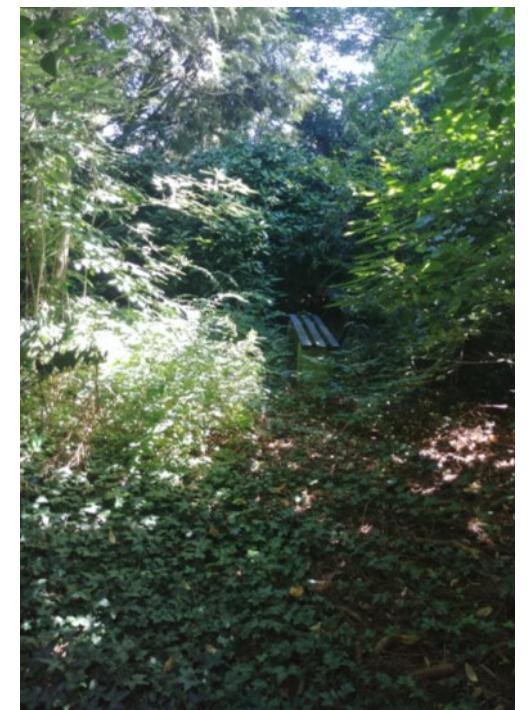

Langs de westvleugel van de burcht ligt een pad van tegels.

In de omgeving van het beeld van de 'Vredesmaagd' liggen verschillende typen verhardingen van grind met een betonnen opsluitband, natuursteen en natuursteen keien.

In het westelijke parkbos ligt een wandelpad van asfalt. Dit pad is opgesloten met een betonband. De toplaag van het asfalt is op verschillende punten beschadigd.

In het plangebied liggen twee paden die in de actuele situatie zijn overgroeid met beplantingen. Langs het verdwenen pad aan de zuidoostzijde staat nog een bankje.

Actuele situatie van kasteel Gemert,
detail water.

Water

In het plangebied ligt een sloot en een gracht die met elkaar verbonden zijn. De sloot vormt aan de noord-, oost- en zuidzijde de begrenzing van het plangebied. Rond de burcht en voorburcht ligt de gracht, aan de noordzijde is een verbindingssloot tussen beide waterelementen.

Zowel de sloot als de gracht zijn voorzien van een beschoeiing van houten paaltjes en langs het Ridderplein is een keermuur aangebracht. De oever van de binnen- en buitengracht is eind jaren '70 voorzien van een beschoeiing van houten paaltjes. Deze paaltjes zijn inmiddels op verschillende punten verdwenen of doorgerot waardoor de oever is gaan afkalven.

De beleefbaarheid van het water is matig tot redelijk. De gracht is vanuit het bos door de beplantingen matig zichtbaar, dit door heesters tussen het pad en de gracht en bomen die over het water hangen. De sloot is enkel beleefbaar bij de Vredesmaagd aan de noordzijde in het parkbos. Voor de rest is de sloot enkel beleefbaar vanaf het Ridderplein en de Heilige-Geestlaan.

De sloot en de gracht zijn in een matige tot redelijke conditie, door de staat waarin de oeverbeschoeiing verkeerd en de beleefbaarheid van het water.

De buitengracht bij het neerhof. Het neerhof, en het park, is toegankelijk via deze ophaalbrug.

De binnengracht aan de zuidoostzijde met zicht op de burcht. Het botenhuys aan de linkeroever ligt tussen de bomen.

De binnengracht met zicht op de zuidelijke Jezuïtenvleugel..De oever van de voorburcht en het parkbos wordt door beplantingen aan het zicht onttrokken.

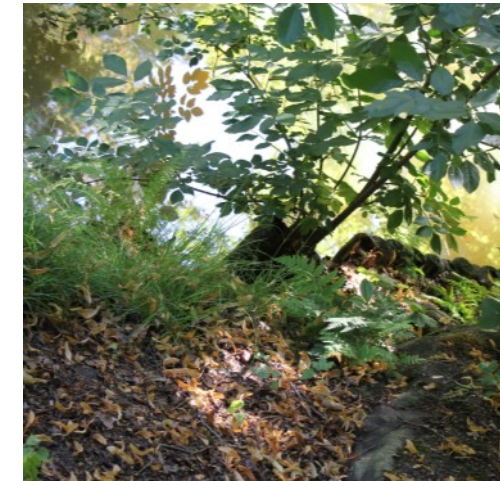

De binnengracht aan de noordzijde van de burcht gezien vanaf de witte rozettenbrug. Vanaf het wandelpad is de gracht nagenoeg onzichtbaar.

Zicht op de voorburcht en burcht vanaf het wandelpad nabij het beeld van de 'Vredesmaagd'. De binnengracht is aan het oog onttrokken door varens, heesters en bomen.

Zicht op de binnengracht vanaf het wandelpad in de noordwestelijke hoek van het parkbos. Door de heesterrand langs het wandelpad is de gracht nagenoeg onzichtbaar.

De binnen- en buitengracht zijn voorzien van een oeverbeschoeiing van houten plaatjes. Deze beschoeiing is op enkele punten inmiddels weggerot.

Actuele situatie van kasteel Gemert,
detail beplantingen.

Beplantingen

Het landgoed van Gemert kenmerkt zich door een afwisselende beplanting van bomen, lanen, heesters, hagen en gazons. De beplanting wordt per onderdeel omschreven.

Parkbos

Het plangebied kent twee parkbossen; in de zuidoostelijke hoek en de parkaanleg aan de westzijde. Het parkbos in de zuidoostelijke hoek bestaat uit diverse boom- en heestersoorten. In deze strook parkbos staan onder andere rode beuk, haagbeuk, douglas, ceder, magnolia, trompetboom, zoete kers, esdoorn, acacia, linde, toverhazelaar en kansenboom. De heesterlaag bestaat tevens uit een grote diversiteit met onder andere hulst in verschillende variëteiten, hortensia in verschillende variëteiten, levensboom, vlierbes, mahonie, sneeuwbes, sneeuwbal in verschillende variëteiten, laurier, hazelaar, kornoelje, kardinaalsmuts, rhododendron, broodboom, berberis, Chinees klokje en liguster. Als bodembedekker is er op enkele punten klimop.

Het parkbos aan de westzijde bestaat voor een groot deel uit (rode) beuk, eik en linde. Het overgrote deel van deze bomen hebben een monumentale omvang. De onderbeplanting in dit deel van het bos bestaat uit voornamelijk uit levensboom, laurier en broodboom. Tussen deze heesters door staan enkele struiken kornoelje, hazelaar, berberis, rhododendron en vlierbes. Aan de noord- en zuidzijde van het bos staat ook sneeuwbes. De heesters, met name de laurier en de taxus, zijn langs de westzijde van het parkbos sterk uitgegroeid waardoor het pad op enkele punten verdrukt wordt of dat de heesters zijn geschoren.

Langs de rand van het gazon aan de zuidwestzijde is de parkbosrand aangeplant met bomen en heesters met een sierwaarde. Hier staan bomen zoals magnolia, acacia's, zoete kers, vederesdoorn, rode Japanse esdoorn en een sierappel. Bij het prieel staat een moerascipres. De heesterrand bestaat uit laurier, Gelderse roos, sneeuwbes, jeneverbes, rhododendron, levensboom, hulst, broodboom, berberis, dwergmispel en spirea.

Langs de oever van de gracht zijn enkele bomen met een sierwaarde en sierheesters aangeplant. Zo staat hier een rode beuk met een monumentale omvang, zoete kers en iep. Qua heesters staan hier Japanse duizendknoop, levensboom, meidoorns, Amerikaans krentenboompje, bontbladige bamboe en laurier. Deze heesters zijn inmiddels zodanig groot geworden dat het zicht op de gracht grotendeels wordt geblokkeerd. Langs de noordelijke oever is een bodembedekker van klimop.

Het bos is een redelijke conditie, de heesterlaag in het westelijke parkbos is vrij dichtgegroeid door de doorplant van levensboom, laurier en broodboom. In beide parkbossen is er sprake van achterstallig onderhoud in de heesterlaag.

Laanbomen en bomenrijen

Langs de oprit tussen het neerhof en de voorburcht staan aan weerszijden twee rijen paardenkastanjes met monumentale omvang. De twee rijen aan de westzijde zijn nog nagenoeg compleet, aan de oostzijde zijn ongeveer de helft van de bomen uitgevallen. De beleving van de oprijlaan is nog niet aangetast doordat de kroon van de bomen aan de oostzijde groter zijn en het ritme van de bomen aan de westzijde. Aan de noordzijde van het plangebied staat in het bos een bomenrij van kastanjes langs de rand van de sloot. Aan de westzijde van het plangebied staan langs het pad eiken met een monumentale omvang die onderdeel uitmaken van de bomenrijen langs de paden van de twee carrés.

De laanbomen en bomenrijen zijn in een redelijke conditie.

Solitaire bomen

In het park staan enkele solitaire bomen in het gazon en in de sierheestervakken. Ten oosten van de oprit staan in gazon een moerascipres en drie magnolia's, ieder met een monumentale omvang.

Langs de gracht staat nog een Japanse notenboom en enkele dwergdennen.

Aan de zuidzijde van het beeld de Vredesmaagd staat een moerascipres met een monumentale omvang en een levensboom. Langs de gracht aan de oostzijde staat een voornamen magnolia en in het heestervak aan de oostkant van het perceel een fluweelboom en een Perzisch ijzerhout.

Aan de noordzijde van het plangebied, ten oosten van de verbindingssloot, staan langs het pad enkele bomen met een monumentale omvang. Hier staan een rode beuk, een beuk, twee eiken, een plataan en een paardenkastanje.

Op de strook grond ten zuiden en oosten van de voorburcht staan ook een aantal kleine bomen zoals iep, treurbeuk, els en berk.

Op de strook grond langs de burcht staan diverse bomen, een groot deel van deze bomen hangen over de gracht heen. Hier staan onder andere: treurbeuk, wilg, es, magnolia, Japanse notenboom, boswilg iep en een treurwilg.

De solitaire bomen zijn in een redelijke tot goede conditie.

Zicht vanuit het zuidelijke deel van het park op de oprijlaan met laanbomen en diverse solitaire bomen.

Het park in de zuidoostelijke hoek bestaat uit een gazon met daaromheen solitaire bomen, heestergroepen en een parkbos.

Het pad in de zuidoostelijke hoek die door het parkbos heen loopt.

Het park in de zuidwestelijke hoek bestaat uit een gazon met een wandelpad in asfalt. Langs de randen ligt een parkbos met een heesterrand.

De voorburcht en de opricht gezien vanuit het zuidwesten.

Zicht vanuit het parkbos in de zuidelijke hoek richting het neerhof.

De grond langs de zuidelijke Jezuïtenvleugel is nagenoeg dichtgegroeid met enkele bomen en heesters.

De oostelijke vleugel van de burcht met langs het pad enkele bomen met een dichte onderlaag van heesters.

Zicht op de oostelijke Jezuïtenvleugel met diverse heesters en kleine bomen.

Zicht op de gronden rondom de voorburcht. De oever wordt volledig onttrokken aan het zicht.

Sierheesters en vaste planten

Langs de zuidzijde van de gracht aan weerszijden van de oprit, rond de burcht en aan de oostzijde van het plangebied liggen enkel (sier)heestervakken met op enkele punten vaste planten. Ten westen van de oprit langs de gracht staat een heestervak van een bonte kornoelje en kardinaalsmuts. Ten oosten van de oprit ligt een plantvak dat langs de gracht loopt tot de solitaire moerascipres. In dit plantvak staan onder andere kornoelje, olijfwilg, weigelia, hosta, kardinaalsmuts, leverkussen, diverse varens, guldenroede, pieris en prachtriet. Ten oosten van dit plantvak staan kleine groepen vaste planten in het gazon van hosta en varens. Tussen de heesters en vaste planten groeien diverse kruiden en ongewenste heesters zoals wilde wingerd, brandnetel en braam. De gemetselde boogbrug die vanaf de oostzijde toegang geeft tot het kasteleiland is begroeid met een vijfbladige wingerd.

Langs de zuidelijke en oostelijke vleugel van de voorburcht ligt een strook grond met diverse heesters en enkele vaste planten. Op deze strook staat onder andere spirea, dwergmispel, levensboom, leverkussen, braam en diverse varens. Deze strook grond is vrij ruig uitgegroeid en in de huidige situatie nagenoeg ontoegankelijk. Langs de buitenrand van de hoofdburcht staan diverse solitaire bomen met daartussen verschillende heesters. Hier staan onder andere vlierbes, meidoorn, levensboom, hazelaar, sneeuwbes, laurier, dwergmispel en hulst. De heesters op deze strook zijn zodanig uitgegroeid dat het zicht op de gracht grotendeels wordt geblokkeerd.

Aan de oostzijde van de gracht ter hoogte van de oostelijke vleugel staan in een smalle strook langs de gracht varens en spirea. Ter hoogte van de refter staat een groep opschot van de fluweelboom. Ten noorden van deze groep is het plantvak dichtgegroeid met laurier, sneeuwbes, hazelaar, rhododendron, levensboom en vlierbes. Het plantvak aan de andere zijde van het wandelpad, vanaf het beeld Vredesmaagd, is tevens dichtgegroeid met diverse heesters. Hier staan onder andere hazelaar, levensboom, smeerwortel, Amerikaans krentenboompje, berberis, rhododendron, laurier, vlierbes en sneeuwbes. Verspreid over het plantvak staan ook enkele kleine grove dennen. Bij de verbindingssloot staat een groep van bonte bamboe.

Deze plantvakken zijn in een matige tot redelijke conditie.

Gras

Aan de zuidzijde van het park ligt aan weerszijden van de oprit en in de omgeving van het beeld de Vredesmaagd ligt een gazon. Deze gazons worden strak beheerd.

Het gras in een goede conditie.

Aan de noordzijde van het beeld 'Vredesmaagd' ligt een border van diverse heesters en enkele bomen.

De heesterborder aan de oostzijde van het park. Rechts staan drie groot uitgegroeide levensbomen. De borders zijn voor de rest dichtgegroeid met diverse heestersoorten.

Zicht op de witte rozettenbrug met aan weerszijde een solitaire boom met een monumentale omvang. De ondergrond is vrijwel dichtgegroeid met diverse heesters.

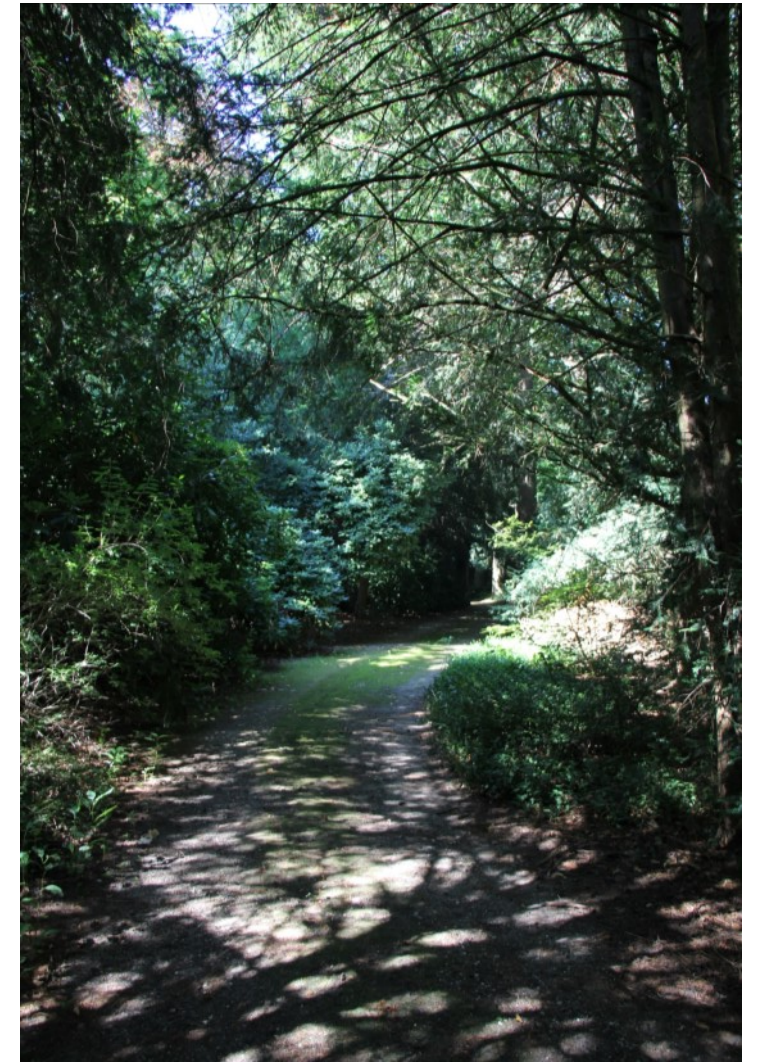
In de noordoostelijke hoek van het plangebied staan enkele bomen met een monumentale omvang langs het wandelpad. De ondergrond is vrijwel dichtgegroeid met diverse heesters.

Het pad aan de noordzijde splits zich op in een pad richting de voormalige grot en een pad langs de binnengracht. Langs het pad staan beuken en eiken met een monumentale omvang. Het parkbos tussen deze paden is doorgeplant met onder andere levensbomen.

Het pad evenwijdig aan het pad langs de carrés. Aan weerszijde is zichtbaar dat het bos is doorgeplant met broodboom, laurier en levensboom. Hierdoor is het bos inmiddels helemaal dichtgegroeid en verdrukt de heesterlaag het pad.

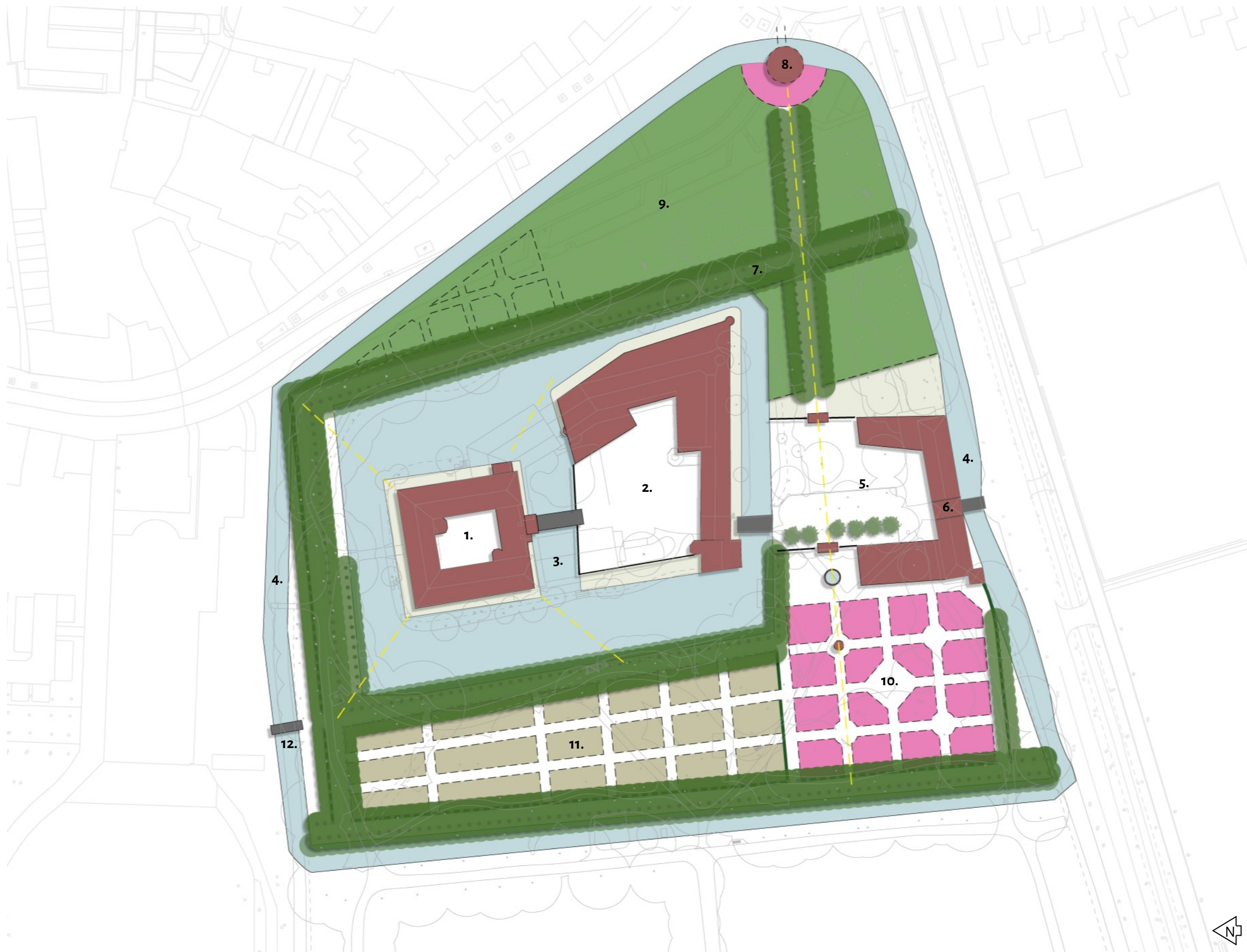
Het pad vanaf het neerhof richting de carrés.

In de omgeving van de bruggen aan de noordzijde van het plangebied staan diverse bomen met een monumentale omvang. Deze bomen staan langs en soms in het pad.

Zicht op het botenhuis vanuit het noorden. Links is het zicht op de binnengracht onderbroken door heesters. Rechts steken enkele levensbomen uit het parkbos over het wandelpad.

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert rond 1700.

Toelichting op de nummers op de kaart:

1. Hoofdburcht;
2. Voorburch;
3. Binnengracht;
4. Buitengracht;
5. Neerhof;
6. Poortgebouw;
7. Dwarslaan;
8. Mogelijk groen prieel;
9. Boomgaard;
10. Siertuin;
11. Moestuin;
12. Brug.

3.4 Analyse en waardestelling deelgebied 'park in landschapsstijl'

De park- en tuinaanleg van kasteel Gemert wordt bepaald door een samenspel van inrichtings-elementen uit drie kenmerkende perioden: namelijk de 17^e eeuw, periode tussen 1869-1879 en 20^e eeuw ten tijde van de Congregatie van de Heilige Geest. Tuin en park hebben van oorsprong een aanleg in geometrische stijl die voor het eerst zichtbaar is op prenten van ca. 1700. De dubbele omgrachting dateert uit het begin van de 17^e eeuw.

Een ingrijpende transformatie kwam tot stand onder het echtpaar Scheidius-Lüps tussen 1869-1879, waarbij het terrein tussen het kasteel en de buitengracht werd omgevormd tot een park in landschapsstijl. De nieuwe aanleg bestaat uit een park met open gazons, solitaire bomen en bosvakken, waarin een rondwandeling over slingerpaden mogelijk is. Ook de bomenlaan tussen voorburcht en poortvleugel, en de vergraving van de binnengracht tot slingerende vijverpartij dateren uit deze periode. Deze aanleg is in de actuele situatie in structuur en op hoofdlijnen gaaf aanwezig. Op de binnenplaats van de voorburcht wordt in deze periode ook een aanleg in landschapsstijl gerealiseerd, deze is in de actuele situatie niet meer aanwezig.

Als in 1881 het complex door de Jezuïeten wordt gekocht, wordt datzelfde jaar nog de gracht tussen voor- en hoofdburcht aan de westzijde gedempt. Rond 1908-'10 wordt de zogenaamde Jezuïetenvleugel op de voorburcht gebouwd en een gasfabriek aan de oostzijde van de burcht gebouwd. Hiervoor wordt de gracht aan de oostzijde van het gebouwencomplex gedeeltelijk gedempt. Vanaf 1920 krijgt de Congregatie van de Heilige Geest de beschikking over het hele kasteelcomplex, dat zij in 1928 van de Jezuïeten aankopen. Zij ontwikkelen het complex gedurende hun 95-jarige verblijf door. In 1931 krijgt de tuin- en parkaanleg zijn huidige vorm en omvang met de afkaveling aan de oostzijde ten behoeve van de aanleg van het marktplein van Gemert. Het park wordt ingericht met verschillende devotie-objecten, zoals beelden en kapellen in en buiten het kasteelpark, binnen de grachten leggen zij een Lourdesgrot (ca. 1920, afbraak 1972), houten brug (1936, afbraak 1972) en boothuis (1944) aan. In 1937-'38 wordt het park heringericht met een nieuwe rondwandeling. De tuin- en landschapsarchitect J. Bergmans is hierbij betrokken geweest, maar het project zelf is uitgevoerd door de paters. Deze aanleg is door de mobilisatie in 1939 en meidagen in 1940 vernietigd. Tussen 1943-'47 wordt met name de zuidoosthoek van het park hersteld na de oorlogsschade van 1939 en heringericht met een nieuw padenstelsel, beplantingsstroken en -singels. Daarnaast werd de binnengracht aan de zuidzijde van de voorburcht verbreed. Voor het project worden amateur-tuinarchitecten uit nabijgelegen congregaties gevraagd; er zijn helaas geen namen en ontwerptekeningen bekend. Het resultaat is op luchtfoto's uit 1947 te zien. De huidige dichte laag wintergroene heesters in het park, waarmee een zichtrelatie op de omgeving werd vermeden, is in deze jaren tot stand gekomen. In 1947 werd het monument ter nagedachtenis aan oorlogsslachtoffers, het beeld 'De Vredesmaagd' van Charles Eijck, geplaatst op het gazon aan de oostzijde. In 2001 is dit monument geheel vernieuwd. De inrichting van de binnencour, welke buiten het plangebied ligt, gaat terug naar de bouw van de refter begin jaren '60 en is sindsdien in hoofdlijnen hetzelfde gebleven.

De congregatie had voor de werkzaamheden in het park een eigen tuindienst, later onder leiding van pater K. Houdijk, die betrokken was met de uitvoering van de eerder genoemde werken en verantwoordelijk is voor de huidige inrichting met de dichte beplanting van jonge heesters. Tot mid-jaren '70 bleef de situatie in het park grotendeels ongewijzigd. Daarna zijn er enkele ingrepen in de aanleg gedaan naar ontwerp van de Nederlandse Heidemaatschappij (1974-'80), waaronder restauratiewerkzaamheden aan de gracht en aan het padenstelsel. De veranderende functie van het kasteel als verzorgingstehuis en de daarbij gepaarde leeftijd van de paters, maakte onderhoud aan het park steeds moeilijker. Hierdoor is het park langzamerhand dichtgegroeid en verschaald. Tussen 1995 en 2010 steunde de gemeente de congregatie met het beheer en onderhoud van het park.

De tuin- en parkaanleg inclusief kasteelcomplex hebben een beeldbepalende ligging aan het centrale plein van Gemert en zijn vanuit het dorpsplein, ondanks de dichte randbeplanting, nadrukkelijk beleefbaar. Het merendeel van de devotie-objecten is uit het park verdwenen.

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert in de periode van 1869-1881.

In deze periode is de aanleg omgevormd naar een parkaanleg in landschapstijl. De volgende aanpassingen zijn gedaan:

- Rondwandelingen en slingerpaden;
- Open gazons met bloemperken en bloeiende heestervakken;
- Solitaire bomen en bosvakken;
- Zichten op paviljoen en classicistisch huis.

Toelichting op de nummers op de kaart:

1. Hoofdburcht als classicistisch huis;
2. Voorburcht;
3. Poortgebouw;
4. Gedeeltelijke demping van de gracht;
5. Smalle groenstrook met paden en leifruit;
6. Aanleg van de vier-rijige oprijlaan;
7. Afbraak bouwwerken;
8. Dichte groenstroken aan de dorpszijde;
9. Binnengracht vergraven tot vijverpartij met glooiende oevers;
10. Verbinding binnen- en buitengracht en de aanleg van een brug;
11. Priel / boothuis;
12. Priel.

De stedenbouwkundige of landschappelijke situering

De landschappelijke situering van Gemert is op een gradiënt van hoog naar laag, op de Peelrandbreuk op de rand van de hoger gelegen Peelhorst. Op het laagste punt stroomt het riviervtje de Rips, dat ter hoogte van het kasteel aan het begin van de 17^e eeuw gekanaliseerd is. Het kasteelcomplex grenst aan de bebouwde kom van Gemert en direct aan de westzijde van de dorpskern. Aan de noord- en oostzijde van het complex is er een sterke ruimtelijke relatie met de omringende bebouwing van het dorpsplein en de St. Jans Onthoofdingskerk. Aan de zuid- en westzijde wordt de omgeving gekenmerkt door de openheid van het landschap, dat bestaat uit weilanden, hagen en lanen.

De vorm, onderliggende structuren

Dominante structurerende elementen binnen het plangebied zijn de middeleeuwse gebouwen en omgrachting en aanleg in geometrische stijl (17^e eeuw); de buitengracht die in zijn huidige vorm in 1931 tot stand is gekomen, en de Kasteellaan. De benaderingsroute van het kasteel is sinds de 17^e in essentie niet gewijzigd.

Het idee achter het ontwerp

De aanleg en verschijningsvorm van de tuin- en parkaanleg van kasteel Gemert is een samenspel van inrichtingselementen uit de 17^e, 19^e en 20^e eeuw. De elementen 19^e en 20^e eeuw bepalen tot op heden de hoofdindeling van de aanleg.

De opzet en oriëntatie van de burcht en voorburcht, de omgrachting en de (zicht)relatie tot de St. Jans Onthoofdingskerk dateren uit de late middeleeuwen. In de 17^e eeuw komt daaromheen een geometrische aanleg tot stand met dubbele omgrachting, rechte lanen en een poortgebouw. De tuin- en landschapsarchitect van deze aanleg in geometrische stijl is niet bekend.

De aanleg in landschapsstijl in de periode 1869-1879 schikt zich in de contouren van de 17^e-eeuwse aanleg in geometrische stijl. Deze tuin- en parkaanleg past in de traditie van een 19^e-eeuwse parkaanleg in landschapsstijl. De aanleg was rijk uitgevoerd met een binnengracht als slingervijver, een rondwandeling over slingerpaden om het kasteel en de voorburcht, tuinsieraden, rijk geschakeerde beplantingen en ruime gazons met open zicht op de weilanden en bebouwing daaromheen. Het classicistische huis uit de 18^e eeuw vormt een belangrijk decorstuk in het arcadische parklandschap; de gebouwen op de voorburcht, met uitzondering van het paviljoen, werden door beplanting(ssingels) onttrokken aan het zicht. De ontwerper van deze aanleg in landschapsstijl is niet bekend.

Vanaf 1881 is het plangebied flink doorontwikkeld door de verschillende religieuze orders. De hoofdropzet bleef intact, maar er vonden veel wijzigingen plaats op detailniveau die onder meer samenhangen met de bewoning van de religieuze orders. Wijzigingen aan het park vonden plaats in 1930, 1937-'38, 1943-'47 en 1974-'80. In 1931 kreeg het park zijn huidige afmetingen met de afkaveling van een perceel grond aan de oostzijde, waarop het marktplein (huidige Ridderplein) werd aangelegd. Na deze interventie is het park bewust dicht beplant om een zichtrelatie op maaiveldhoogte met de omgeving te vermijden. De volgende herinrichting vond onder landschaps- en tuinarchitect J. Bergmans plaats, waar met name de rondwandeling rondom de (voor)burcht werd aangepakt. Na de meidagen in Gemert werd a.d.h.v. plannen van amateur-tuinarchitecten uit nabijgelegen congregaties het park tussen 1943-'47 hersteld en heringericht, met name aan de zuidoostzijde. Ook werd toen het botenhuis (1944) ontworpen door Jan Magis. In de periode 1974-'80 vond er een restauratie van het park plaats door de Nederlandse Heidemaatschappij, hierbij werd de binnen- en buitengracht gerestaureerd, de rondwandeling hersteld en aangepast, en was er een algehele kwaliteitsverbetering van de beplanting.

De samenhang tussen aanleg en gebouwde elementen

De samenhang tussen de aanleg en de gebouwde elementen is groot. De aanleg in landschapsstijl is als het ware om het kasteelcomplex heen gesmeed met de rondwandeling om de burcht heen als een van de hoofdmomenten. De parkaanleg om het kasteel verbindt tevens het poortgebouw met de voorburcht. Het prieel is in samenhang met het park in landschapsstijl gerealiseerd. Ten tijde van de religieuze orders is er meer nadruk komen te liggen op de nieuwbouw. De Jezuïeten vleugel, refter en hoofdburcht, die de ruimtelijke begrenzing van het Ridderplein aan de westzijde vormt, bepalen voor een belangrijk deel het beeld vanaf het plein. In verband met het gebruik van de gracht voor de roeisport is deze in de jaren '40 verbreed aan de zuidzijde en voorzien van een botenhuis tegenover het paviljoen.

De gebruikte materialen en beplanting en de afwerking

Het park in landschapsstijl is in de 20^e eeuw door de paters van de Heilige Geest redelijk dicht geplant met een breed assortiment aan sierheesters en bomen. In de tweede helft van de 20^e eeuw is het langzaam 'dichtgegroeid' door moeilijkheden in het onderhoud. De buitengrenzen van de aanleg zijn beplant met een dichte rand wintergroene heesters om een zichtrelatie op maaiveldhoogte met de omgeving te vermijden. Kenmerkend voor de parkaanleg is de grote diversiteit in beplanting en het gebruik van bijzondere soorten. De aanleg bevat tevens markante oudere bomen. Met het verouderen van de congregatie en moeilijkheden in het beheer en onderhoud van het park is de esthetische parkachtige dimensie gedeeltelijk verdwenen. De beplanting is door gebrek aan onderhoud enigszins verschaald.

Reconstructiekaart van de aanleg in de directe omgeving van kasteel Gemert in de periode dat de congregatie van de Heilige Geest verbleef op het landgoed. Deze kaart laat de wijzigingen zien in de parkaanleg in de periode van 1920 tot 2010.

Toelichting op de nummers op de kaart:

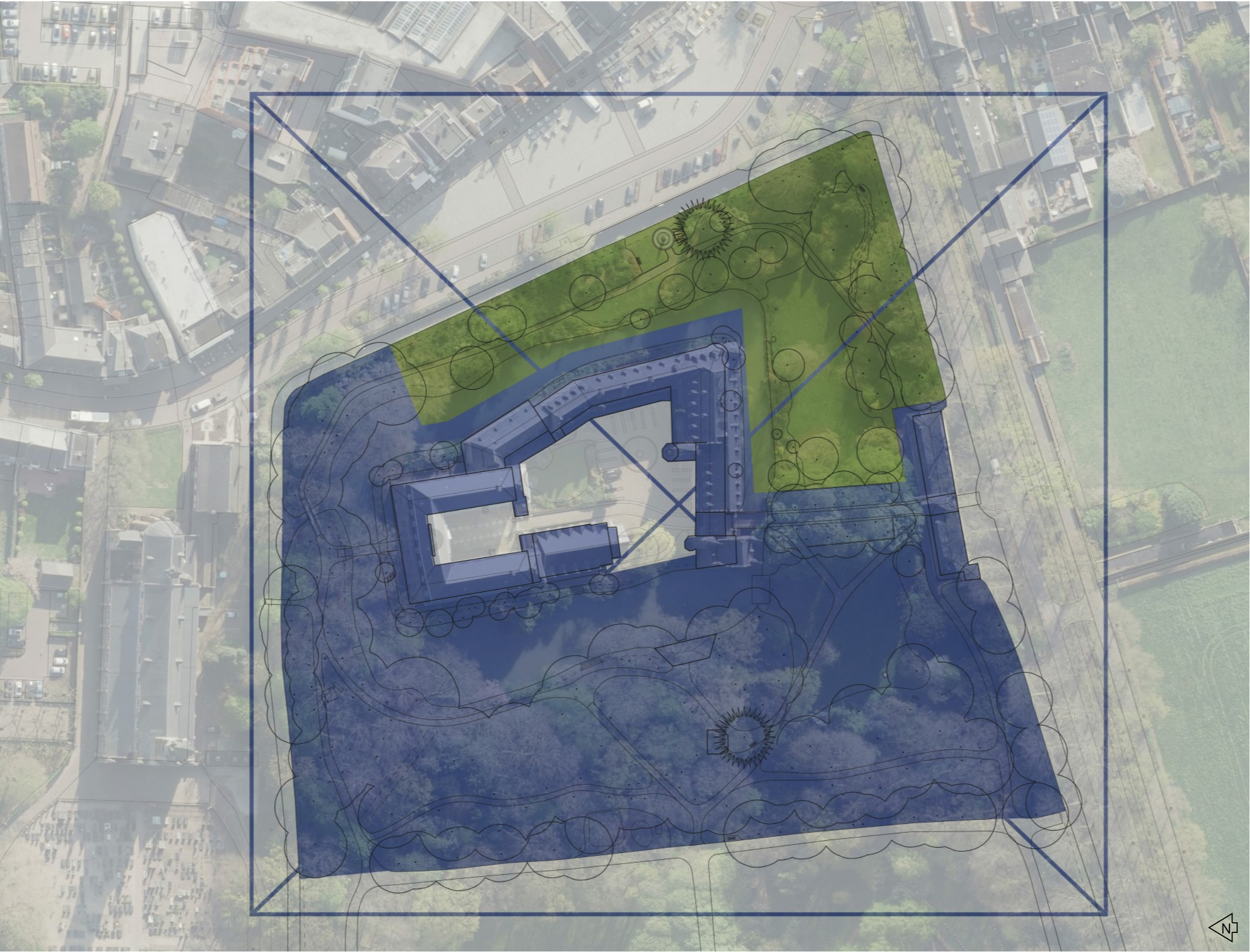
1. Nieuwbouw Voorburcht;
2. Aanleg houtenburg;
3. Aanleg waterstoepen;
4. Bouw boothuis;
5. Wijziging padenpatroon en aanplant van heesterborders;
6. Demping buitengracht;
7. Herbouw paviljoen (2004);
8. Aanleg van J. Bergmand (1937-'38);
9. Wijziging padenpatroon (1974 en 1980);
10. Doorplanten bos;
11. Bouw Lourdesgrot (ca. 1920);
12. Aanleg van bruggen richting de kerk;
13. Plaatsing monument (1947);
14. Wijziging buitengracht (1931);
15. Aanleg knuppelbrug;
16. Aanleg plantsoen en wijziging van het padenpatroon (verwijderd in 1939, deels heraangelegd in 1944-'47).

De bouwkundige elementen (gebouwen, bruggen, tuinsieraden etc.)

- Het theeprieeel uit de periode 1869-'79 is in 2004 geheel opnieuw opgebouwd.
- De boogbrug met ijzeren leuning ten noorden van het kasteel is 19^e-eeuws en beschermd als rijksmonument. Deze is in 2012 gerestaureerd.
- De 20^e-eeuwse religieuze aankleding van het park (Lourdesgrot, beelden) is grotendeels verdwenen, wel staan of liggen her en der in het park natuurstenen restanten en sokkels.
- Het herdenkingsbeeld 'De Vredesmaagd' staat aan de rand van het park en is nadrukkelijk bedoeld om beleefd te worden vanaf het dorpsplein.

Andere historische aspecten

Bijzonder aan het complex is dat het gesticht is door de Duitse Orde. Gemert was eeuwenlang een vrije heerlijkheid van de Duitse Orde en deze geschiedenis leeft nog erg zowel in het dorp als op het kasteel, waar de zwart-witte ordekruizen op diverse plekken aan de oorsprong herinneren. Bijzonder is tevens dat het complex lang een religieuze invulling kende, eerst als onderkomen voor leden van de orde der Jezuïeten en vervolgens, voor een groot deel van de 20^e eeuw als thuishaven voor de Congregatie van de Heilige Geest.

De waardestellingskaart van kasteel Gemert van het deelgebied A3 'Park in landschapstijl'.

Legenda waardestelling

Projectgebied als geheel

- Hoog
- Positief
- Indifferent

Projectgebied op onderdelen

- Hoog
- Positief
- Indifferent

Waardestelling

De tuinhistorische waarde van kasteel Gemert als geheel

Binnen de ontwikkelingsgeschiedenis blijken er meerdere markante punten te zijn, die allemaal sporen hebben nagelaten in de actuele situatie. Hieronder vallen de realisatie van de (voor)burcht en omgrachting in de middeleeuwen en de geometrische stijl in de 17^e eeuw onder de Duitse Orde; de omvorming tot de landschapsstijl onder het echtpaar Scheidius-Lüps in de periode 1869-1879 en de doorontwikkeling van het park onder de religieuze orders. Ondanks de vele ontwikkelingen, met name op detailniveau, zijn er ook veel continue elementen: de gebouwenstructuur, binnen- en buitengracht, tuinfunctie tussen beide grachten. De tuin- en parkaanleg van kasteel Gemert is in grote lijnen als ensemble redelijk gaaf aanwezig. Wel is er in de actuele situatie op veel punten sprake van verschraling. Door decennia opgebouwd achterstallig onderhoud is de tuin- en parkaanleg overwegend in een matige staat.

De tuinhistorische waarde van de tuin- en parkaanleg van kasteel Gemert als geheel is **hoog**.

De tuinhistorische waarde van de zuidoosthoek

De aanleg in landschapsstijl uit de 19^e eeuw is op enkele bomen na tijdens de afkaveling van 1931 verwijderd. Sindsdien is de aanleg van deze hoek in de loop van de 20^e eeuw meerdere malen gewijzigd. Er is een tuinhistorische gelaagdheid, maar vanwege de recente datum van de aanleg van de heesterpartijen en paden (ca. 1974-'80) en de verschraling van de aanleg in de afgelopen decennia wordt de tuinhistorische waarde van de zuidoosthoek op positief gesteld.

De tuinhistorische waarde van de zuidoosthoek is **positief**.

4 Literatuur en noten

1. A. Thelen, red., *Het Hooghuis te Gemert*, (Gemert, 2001), p. 7-9; Archeologische onderzoeken te Gemert – Bakel S. Arnoldussen & E.A.G. Ball, (Leiden, 2001), p. 4-6, 28.
2. Thelen 2001, p. 12
3. Oorkondenboek van NB, deel 1, Camps, oorkonde 232.
4. Otten, A. en T. Thelen, 'Kasteel Gemert – een beknopte geschiedenis', in: *Gemert in beeld* nr. 4 (dec. 1995), p. 18.
5. Otten en Thelen 1995, p. 18.
6. Otten en Thelen 1995, p. 3.
7. A. Otten, 'Gemert Soeverein Teutoons', in: T. Thelen, red. *Soevereine Heerlijkheid Commanderie Gemert*, (Gemert, 2009), p.37-54, hier p. 52-53.
8. J. Schrijen, 'Gemert revisited', in: T. Thelen, red. *Soevereine Heerlijkheid Commanderie Gemert*, (Gemert, 2009), p. 66-78, hier p. 78
9. Otten 2009, p. 53.
10. Otten en Thelen 1995, p. 23.
11. J. van Lennep, *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*, dl. 2, (Amsterdam, 1954), p. 55-56.
12. Verkoopadvertenties in de *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 15-5-1879 en 21-8-1879.
13. A. Otten, 'Algemeen historisch overzicht 1914-2004', in *Kasteel met een missie, 90 jaar Spiritijnen in Gemert, themanummer Gemerts Heem*, (Gemert, april 2004), p. 7-20, hier p. 7.
14. Otten 2004, p. 7.
15. Anoniem, 'De Paters Assumptionisten', in: *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 3-6-1900.
16. Otten 2004, p. 7-8.
17. T. Thelen, 'Het kasteel vanaf de Franse Tijd', in: T. Thelen, red. *Soevereine Heerlijkheid Commanderie Gemert*, (Gemert, 2009), p. 98-101, hier p. 101.
18. Otten 2004, p. 13.
19. Anoniem, 'Nieuw marktveld', in: *De Zuid-Willemsvaart*, 27-12-1930.
20. Vriendelijke mededeling gemeentearchivaris Gemeente Gemert-Bakel H. Pennings. Gemeentearchief Gemert-Bakel, archief van het gemeentebestuur Gemert 1927-1960 (AG.004), inv.nrs. 28, 1016. In 1946 en 1947 werd voor het huidige Ridderplein een nieuw inrichtings- en beplantingsplan gemaakt door Herman Reuser, stedenbouwkundige te Roermond en Bart de Ruyter, tuin- en landschapsarchitect te Tilburg.
21. Otten 2004, p. 14.
22. Erfgoedcentrum Kloosterleven te Sint-Agatha (EK), AR-P009 Archiefinventaris Congregatie van de H. Geest, inv.nr. 174 Verslagen van de huisraad, map 1/0, Verslag 13 augustus 1937.
23. EK, AR-P009, inv.nr. 148, Fraters Dagboek 2-3-1936-23-10-1939, 5 november 1937: 'De Tuin-Architect heeft vandaag 't kasteel bezocht, in verband met de spoedig te verwachten reorganisatie v/h Park, vooral dat deel, dat zich uitstrekt voor de beide vleugels van de Nieuw-Bouw. In afwachting van de dingen die komen gaan, zijn de fruitboompjes daar ter plaatse, plus de veel e heesters en struiken aan weerskanten van dat deel v/d binnengracht, gerooid.'
24. J. Karssen-Schüürmann en M. van Lidth de Jeude, *John Bergmans (1892-1980), tuinarchitect en plantenkenner*, (Hilversum, 2018), p. 65.
25. Karssen-Schüürmann en Van Lidth de Jeude 2018, p. 67
26. EK, AR-P009, inv.nr. 148, Fraters Dagboek 2-3-1936-23-10-1939.
27. EK, AR-P009, inv.nr. 148, Fraters Dagboek 2-3-1936-23-10-1939, zie passages september 1939.
28. EK, AR-P009, inv.nr. 174 Verslagen van de huisraad, map 1/9, Verslag 7 mei 1943.
29. EK, AR-P009, inv.nr. 174 Verslagen van de huisraad, map 1/9, Verslag 8 februari 1944. Het verder plan en de naam van de architect zijn niet gevonden.
30. EK, AR-P009, inv.nr. 148, Fraters Dagboek 4-9-1943-21-1-1945, zie passages april 1944.
31. Ibid, passages juli en augustus 1944. Zie ook de verslagen van de huisraad, inv.nr. 174, 12 augustus 1944.
32. EK, AR-P009, inv.nr. 174,
33. Thelen 2009, p. 101.
34. EK, AR-P009, inv.nr. 2731 Stukken betreffende het park en de groenvoorziening bij Kasteel Gemert.
35. Otten 2004, p. 20.
36. EK, AR-P009, inv.nr. 2731 Stukken betreffende het park en de groenvoorziening bij Kasteel Gemert, notitie betreffende het kasteelpark, ongedateerd, na 1995.